

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाइन

वर्ष : २

स्थापना वर्ष : १९६०

नवेम्बर : २००७

अंक : ५

: परामर्शनसमिति :

कुमारपाण देसाई
प्रमुज

भोगाभाई पटेल
वरिष्ठ कार्यवाहकसमिति सल्य

भारती र. दवे
प्रकाशनमन्त्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सळतंत्री :

प्रहुल्ल रावल

Parab Online
September 2007

Page: 1 गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ ० क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन, आश्रम मार्ग,

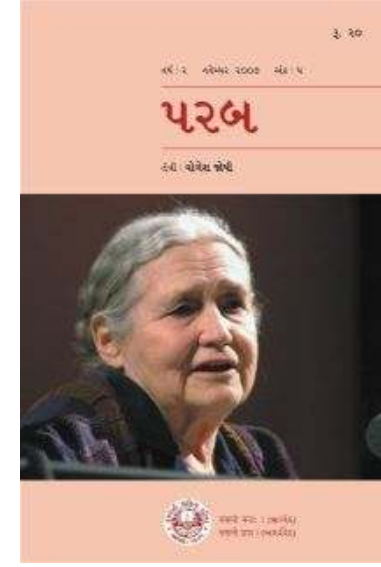
'टाईम्स' पाठण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८

होन अने ईकस : २६५८७८४७

E-mail : gspamd@vsnl.net

Parab Online
November 2007

Page: 1

अ - नु - क - म -

- तंत्रीस्थानेथी... ब्रिटिश लेजिका ओरिस वेसिंगने नोबेल पुरस्कार • योगेश जोषी
- प्रमुजश्रीनो पत्र कुमारपाण देसाई
- कविता त्रिक • यिनु मोदी, कोई आवशे • भगवतीकुमार शर्मा, सांज • रमणीक अत्रावत
- अनुवाद आकाशनो सोदो • यंदकान्त शेठ, अंग्रेज्ण भाषांतर : प्रदीप भांडवावा
- विवेचन गजलमां छंदोविधान • यिनु मोदी
- अल्यास '...यांढलियो ठोग्यो ने अछिइयो (डरइयुं ?) आथमी' : अर्थवाचनमां अंतरायनी भावत • वाभशंकर पुरोहित, विशिष्ट स्मरणकथा : 'बिल्वो टिल्वो टय' • मनसुभ सल्ला
- सभीक्षा/ग्रंथावलोकन "निसभत प्रतीतिमां परिणामी छे." • मणिवावल ड. पटेल, ऋषि-कविनी वाणीनो निर्बंध प्रवाल • आरती त्रिवेदी
- परिषदवृत्त संकलन : अनिवा दवाल
- साहित्यवृत्त संकलन : प्रहुल्ल रावल
- आवरणतसवीर ओरिस वेसिंग

બ્રિટિશ લેખિકા ડોરિસ લેસિંગને નોબેલ પુરસ્કાર

૨૦૦૭ના વર્ષ માટેનો સાહિત્યનો નોબેલ પુરસ્કાર બ્રિટનનાં ૮૭ વર્ષનાં સાહિત્યકાર ડોરિસ લેસિંગને એનાયત કરાશે. સાહિત્ય માટેનો નોબેલ પુરસ્કાર તેમને સૌથી મોટી ઉંમરે મળશે. ડોરિસ લેસિંગનો જન્મ ૨૨મી ઓક્ટોબર, ૧૯૧૯ના રોજ કર્મનશાહ, પર્સિઆ (હાલ બખ્તારણ, ઈરાન)માં થયો હતો. તેમનાં માતા-પિતા બ્રિટિશ હતાં. તેમના પિતા આલ્ફ્રેડ કૂક ટેલર પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન બ્રિટિશ આર્મીમાં કેપ્ટન હતા. યુદ્ધ દરમિયાન તેમણે એક પગ ગુમાવેલો. રોયલ ફ્રી હોસ્પિટલ ખાતે તેમનો પગ કાપવો પડ્યો. આ હોસ્પિટલમાં ફરજ બજાવતી નર્સ એમિલિના પરિચયમાં તેઓ આવ્યા ને પછી એની સાથે લગ્ન કર્યાં. ત્યારબાદ તેઓ પર્સિઆ (હાલ ઈરાન) ગયા અને એક બેન્કમાં કલાર્કની નોકરી સ્વીકારી. ૧૯૨૫માં તેઓ વધારે કમાવા માટે દ. રૂહોડેસિઆ (હાલ ઝિમ્બાબ્વે) ગયા.

ડોરિસ લેસિંગે તેમની આત્મકથા Undr My Skin (૧૯૮૪)ના પ્રથમ ભાગમાં તેમના શૈશવનાં સ્મરણો આલેખ્યાં છે. દ. રૂહોડેસિઆના વનપ્રદેશના ખેતરમાં પ્રકૃતિ તેમને આનંદ આપતી પણ એકંદરે શૈશવમાં આનંદ ઓછો ને પીડા ઝાઝી હતી. ત્યાં ડોરિસનાં માતા ઘરમાં પિયાનો પર બિથોવન અને ચોપિન બજાવતાં અને બહાર કમ્પાઉન્ડમાં આફ્રિકન ડ્રમ બજાતાં રહેતાં – આ બંને સૂર કેમ મળી શકતા નહિ એ શિશુવયે તેમને સમજાતું નહિ. સાત વર્ષની વયે તેઓ કોન્વેન્ટ બોર્ડિંગ સ્કૂલમાં દાખલ થયાં. ત્યાં નનુ તેમને નરક અને નરકની યાતનાઓની વાર્તાઓ કહીને ડરાવતી. પછીથી તેમણે સેલિસબરીમાં ગર્લ્સ સ્કૂલમાં શિક્ષણ લીધું. તેર વર્ષની વયે તેમના ઔપચારિક શાળાજીવનનો અંત આવ્યો. પરંતુ પછીથી તેઓ જાતે ભણ્યાં.

પિતાનાં પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધનાં સ્મરણો તેમના શિશુચિત્તમાં વિષની જેમ રોપાયેલાં. માત્ર પંદર વર્ષની વયે તેમણે ઘર છોડ્યું અને પરિચારિકાની નોકરી સ્વીકારી. નોકરી આપનાર તેમને રાજ્યશાસ્ત્ર તથા સમાજશાસ્ત્રનાં પુસ્તકો લાવી આપતો. પરંતુ તેનો સાળો રાને છુપાઈને તેમની પથારીમાં આવી ચડતો ને અકળાવનારાં ચુંબનો કરતો. ૧૯૩૭માં તેઓ સેલિસબરી ગયાં અને ટેલિફોન ઓપરેટર તરીકે કામ કર્યું. આ સમયગાળામાં તેમણે સ્ટેનોગ્રાફર તથા પત્રકાર તરીકે પણ કામ કર્યું અને વાર્તાલેખન શરૂ કર્યું.

૧૯૩૯માં ફ્રેન્ક ચાર્લ્સ વિઝડમ સાથે તેમનાં લગ્ન થયાં. એક દીકરો (જોહન) અને એક દીકરી (જીન) જન્મ્યાં. ૧૯૪૩માં લગ્નજીવન છૂટાછેડામાં પરિણમ્યું. ૧૯૪૫માં તેમણે ગોટફ્રેડ લેસિંગ સાથે લગ્ન કર્યાં. એક પુત્ર – પીટરનો જન્મ થયો. ૧૯૪૯માં છૂટાછેડા થયા. ત્યારબાદ તેઓ પીટરને લઈને લંડન ગયાં. સાથે તેમની પ્રથમ નવલકથા The Grass Is Singingની હસ્તપ્રત લઈ ગયાં. ગોટફ્રેડ લેસિંગ પછીથી યુગાન્ડામાં પૂર્વ જર્મનના રાષ્ટ્રદૂત બનેલા અને ઈદી અમીન સામેના બળવા વખતે ૧૯૭૯માં માર્યા ગયેલા.

રાજ્યશાસ્ત્ર તથા સમાજશાસ્ત્રના અધ્યયન ઉપરાંત તેમણે સાહિત્યના વાંચનની શરૂઆત ડિકન્સ, સ્કોટ, સ્ટિવન્સન આદિથી કરેલી. પછીથી તેમણે ડી. એચ. લોરેન્સ, ટોલ્સ્ટોય, દોસ્તોએવ્સ્કી આદિ સર્જકોને વાંચ્યા.

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને ‘પરબ’ના લવાજમ અંગે :

- ❖ ‘પરબ’ દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ❖ ‘પરબ’ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ❖ ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- ❖ વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- ❖ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં ‘પરબ’ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ❖ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- ❖ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ❖ ‘પરબ’ લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- ❖ ‘પરબ’માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- ❖ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- ❖ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો જ અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- ❖ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, ‘પરબ’ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ‘ટાઇમ્સ’ પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૯

૧૯૫૦માં તેમની પ્રથમ નવલકથા ‘The Grass Is Singing’ પ્રકાશિત થઈ અને લેખિકા તરીકે તેઓ ખૂબ ઝડપથી પ્રસ્થાપિત થયાં. ૧૯૫૨ અને ૧૯૫૬ દરમિયાન તેઓ બ્રિટિશ કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીનાં સભ્ય રહ્યાં અને પરમાણુ શસ્ત્રોના વિરોધની ઝૂંબેશમાં સક્રિય ભાગ લીધો. દક્ષિણ આફ્રિકાના રાજ્યશાસનની ટીકા કરવા બદલ ૧૯૫૬થી ૧૯૬૫ દરમિયાન તેમને દ. આફ્રિકામાં પ્રવેશની મનાઈ ફરમાવાયેલી. આ જ કારણસર ૧૯૫૬ની મુલાકાત બાદ દ. રૂહોડેસિઆમાં પણ તેમના પર પ્રવેશબંધી ફરમાવાયેલી.

The Grass Is Singing (૧૯૫૦)માં ચેત ખેડૂતપત્ની અને તેના કાળા નોકર સાથેના સંબંધોની વાત રજૂ કરાઈ છે. આ કથામાં પ્રેમ-ધિક્કારના કડુણાંતની સાથે સાથે વંશીય કલહનો સૂક્ષ્મ અભ્યાસ પણ વણાયો છે. લેખિકાનાં દ. આફ્રિકાના અનુભવો આ કથામાં ઉપકારક નીવડ્યાં છે.

Children Of Violence શ્રેણી લગભગ આત્મકથનાત્મક છે. જે તેના મુખ્ય પાત્રના કારણે Martha Quest શ્રેણી તરીકે પણ જાણીતી છે. આ શ્રેણીમાં Martha Quest (૧૯૫૨), A Proper Marriage (૧૯૫૪), A Ripple from the Storm (૧૯૫૮), Landlocked (૧૯૬૫) અને The Four-Gated City(૧૯૬૯)નો સમાવેશ થાય છે. આ કથાશ્રેણીમાં ગુલામીમાંથી છૂટકારો પામવા મથતી નારીનું મન તેમજ સંજોગોનું કલાત્મક નિરૂપણ થયું છે. આ કથાશ્રેણીમાં દરેક સ્તરે નારીચેતનાને જાગૃતિ ભણી ઢંબોળતાં વર્ણનો નોંધપાત્ર બન્યાં છે. આ કથામાં છૂટકારા પર, મુક્તિ પર ભાર મુકાયો હોવા છતાં તેનાં પાત્રો મોટેભાગે પ્રારબ્ધવાદી રહ્યાં છે.

નારીવાદી નવલકથા The Golden Notebook (૧૯૬૨)માં ડોરિસ લેસિંગે અલગ કેડી કંડારી છે, અલગ ભોંય ભાંગી છે તેમ કહી શકાય. મુખ્ય પાત્ર અન્ના વુલ્ફની પાંચ નોટબુક્સ દ્વારા આફ્રિકા, રાજનીતિ અને સામ્યવાદી પાર્ટી, પુરુષ સાથેના સંબંધો અને સેક્સ તેમજ સ્વપ્નોનું અર્થઘટન આદિ અંગેના વિચારો, દષ્ટિ વિશિષ્ટ શૈલીમાં રજૂ થયા છે. છાપાનાં કટિંગ, સમાચારો, ફિલ્મો, સ્વપ્નો, ડાયરી વગેરે હેવાલોને અનુભવો સાથે સાંકળી લેવાયા છે. અસંબદ્ધ આકાર મુખ્ય પાત્ર અન્ના વુલ્ફના મનના ઊંડાણોને તાગવામાં ઉપકારક બને છે. આ કથામાં જીવનના અનુભવોની અખિલાઈ સંકુલતાપૂર્વક, ઊંડાણપૂર્વક રજૂ થવા પામી છે.

ડોરિસ લેસિંગના કથાસાહિત્યમાં સારા પ્રમાણમાં વૈવિધ્ય તથા વ્યાપ જોવા મળે છે. તેમના કથાસાહિત્યને ત્રણ તબક્કામાં વહેંચી શકાય. પહેલો તબક્કો સામ્યવાદી વિષયવસ્તુનો (૧૯૪૪-૧૯૫૬), બીજો તબક્કો મનોવૈજ્ઞાનિક વિષયવસ્તુનો (૧૯૫૬-૧૯૬૯) અને ત્યારબાદ ત્રીજો તબક્કો સૂફી વિષયવસ્તુનો. આ ઉપરાંત તેમણે સાયન્સ ફિક્શન ક્ષેત્રે પણ મહત્ત્વનું લેખાય તેવું કામ કર્યું છે.

Canopus in Agros શ્રેણીને લેખિકા મહત્ત્વની ગણાવે છે. જેમાં અમુક અંશે સૂફી વિચારધારાનો આધાર લેવાયો છે. આ અગાઉની ‘inner-space’ કથાઓ – જેવી કે Briefing for a Descent into Hell તથા Memoirs of a Survivor પણ આ જ વિષયવસ્તુ સાથે સંકળાયેલી છે.

ડોરિસ લેસિંગના કથાસાહિત્યમાં તેમના આફ્રિકાના અનુભવો તથા રાજકીય અને સામાજિક નિસબત, નારીવાદી ખેવના, વંશીય ભિન્નતા, વ્યક્તિત્વની ભીતરના આંતરસંઘર્ષ આદિ ઊંડાણપૂર્વક, દષ્ટિપૂર્વક વ્યક્ત થયા છે. લેસિંગ માનવજાત માટે આશાવાદી રહ્યાં છે.

૨૪-૧૦-૨૦૦૭

– યોગેશ જોષી

પ્રમુખશ્રીનો પત્ર

પરિષદ-પરિવારના પ્રિય સ્વજનો,

અમેરિકાના ટેક્સાસ રાજ્યના ડ્યુલેસ ગામના એન. એક્ટર ડ્રાઇવના સ્થળે આવેલી યુલેસ પબ્લિક લાઇબ્રેરી નિહાળતો હતો ત્યારે એના ગ્રંથપાલે કહ્યું કે “હવે આ ગ્રંથાલય નવા સ્થળે ખસેડાવાનું છે. ચાલો, તમને એ નવું સ્થળ પણ બતાવું.”

આ યુલેસ પબ્લિક લાઇબ્રેરીમાં અનેક વિભાગો છે. વચ્ચે ઘોડા ઉપર પુસ્તકો મૂક્યાં હતાં. બાજુમાં કમ્પ્યુટર, ફેક્સ અને ઝેરોક્ષ હતાં અને સી.ડી., વિડિયો અને ડી.વી.ડી.નો અલાયદો વિભાગ હતો.

હવેનાં ગ્રંથાલયો પોતાની પ્રવૃત્તિની પાંખ પ્રસારી રહ્યાં છે. આ ગ્રંથાલયમાં પુસ્તકો મળે. ઓનલાઇન કેટલોગ, ડેટાબેઝ, ઇન્ટરનેટની સાથે માઇક્રોસોફ્ટ વર્ડ, એક્સલ અને પાવર પોઇન્ટની જેવી કમ્પ્યુટરને લગતી સુવિધા મળે. યુવાનો માટે કમ્પ્યુટર વાર્તાઓ અને શૈક્ષણિક રમતોનો વિભાગ છે. આ ગ્રંથાલય વાર્તાકથન-પ્રવૃત્તિથી સતત ધમધમતું હોય છે. અહીં અદ્વારથી છત્રીસ મહિનાનાં બાળકો માટે, ત્રણથી પાંચ વર્ષના શિશુવર્ગના વિદ્યાર્થીઓ માટે અને આબાલવૃદ્ધ સહુ કોઈને માટે વાર્તાકથનની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે અને એનો હેતુ બાળકો અને આમ વર્ગમાં પુસ્તકો પ્રત્યેનો પ્રેમ અને ગ્રંથાલય માટેની લગની જગાડવાનો છે. આ વાર્તાકથનનું આયોજન બાળકનાં વય તેમજ વિકાસને લક્ષમાં રાખીને કરવામાં આવે છે.

એ જ રીતે વેકેશનના સમયમાં વિદ્યાર્થીઓ એમણે વાંચેલાં પુસ્તકોની નોંધ કરે છે અને એમાં સૌથી સારો પુસ્તકપરિચય લખનારને પારિતોષિકો આપવામાં આવે છે. નાનાં બાળકોનું વાચન-સપ્તાહ યોજવામાં આવે છે. આ ગ્રંથાલયમાં પાઠ્યપુસ્તકો રાખવામાં આવે છે અને એથીય વિશેષ ઘેર બેઠાં ગ્રંથાલયનાં પુસ્તકોની યાદી જાણી શકવાની જોગવાઈ છે. વળી પુસ્તકપ્રેમીઓનું મંડળ એકત્રિત થઈને દર અઠવાડિયે પુસ્તકોની ચર્ચા કરે છે. નિવૃત્ત અધિકારીઓ અહીં આવીને નાના નાના વ્યવસાયો કઈ રીતે કરવા તેનું માર્ગદર્શન આપે છે. અરે ! ટેક્સનું રિટર્ન કઈ રીતે ભરવું તેમાં મદદ કરનારા પણ અહીં મળી રહે છે !

પુસ્તકાદિ કોઈ પણ વાચનસામગ્રી માટેનું દાન અહીં સ્વીકારવામાં આવે છે. જેમની સ્મૃતિમાં પુસ્તક ભેટ મળ્યું હોય, એની નોંધ એ પુસ્તકમાં દર્શાવવામાં આવે છે. વળી એક બોક્સમાં જૂના ચશમાંનું દાન પણ સ્વીકારવામાં આવે છે. જે ચશમાંની ફેમનો ઉપયોગ જરૂરિયાતવાળાને મદદ માટે કરવામાં આવે છે. એક ગ્રંથાલય કેટલી બધી કામગીરી કરે છે ! અમેરિકાનાં વિશાળ ગ્રંથાલયોની દષ્ટિએ તો યુલેસનું આ ગ્રંથાલય સાવ નાનું ગણાય, પરંતુ એની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ જોઈને આનંદિત થઈ જવાય. જ્યારે ગ્રંથપાલ મને એનું નવું થતું મકાન જોવા લઈ ગયા, ત્યાં પુસ્તકો માટેના ઘોડાઓનો અભાવ છે. ખંડમાં માત્ર કમ્પ્યુટર અને બેસવાની ખુરશીઓ છે.

આ જોઈને ગ્રંથ અને ગ્રંથાલયોની બદલાતી તાસીર વિશે વિચાર કરવા લાગ્યો. સર્જક ‘ધૂમકેતુ’ ફાઉન્ટન પેનથી લખતા અને ‘જયભિખ્યુ’ કલમ અને શાહીથી લખતાં, એ બંનેનાં લેખનના સાધનો વચ્ચેનો ભેદ એ સમયે સહુની નજરે ચર્ચાનો વિષય બનતો હતો. આજના

ઘણા સર્જકો અને તેમાંય વિદેશના સર્જકો અને પત્રકારો તો કમ્પ્યુટર પર જ પોતાના લેખો લખે છે. આના અગણિત લાભો છે તે સ્વીકારવું જ રહ્યું. લેખમાં પહેલો પેરેગ્રાફ વચ્ચે મૂકવો હોય, વચ્ચેનો પેરેગ્રાફ છેલ્લે મૂકવો હોય કે પછી સાતમા વાક્યને સ્થાને સિત્તેરમું વાક્ય મૂકવું હોય તો તે સઘળું કમ્પ્યુટર કંપોઝમાં અત્યંત આસાન છે. વળી કમ્પ્યુટર તમારો એ લેખ જાળવી રાખે. ફાઇલ કરવાની કોઈ ઝંઝટ નહીં. જરૂર પડે એ થોડી મિનિટમાં તમને વર્ષો જૂનો લેખ મેળવી આપે છે. એ લેખને સુધારવો હોય તો ઓન સ્ક્રીન સુધારી શકાય. કાગળ કે સ્ટેશનરીનો બચાવ થાય એ વાત વળી જુદી. વધારામાં એનાં ફોર્મેટ અને લે-આઉટમાં પણ પરિવર્તન કરી શકો છો.

ગ્રંથાલયોમાં ઘોડાઓમાં જે જગા રોકે છે તે ગ્રંથો ધીરે ધીરે અદૃશ્ય થવા લાગ્યા છે અને એ ગ્રંથો ડીવીડીમાં સ્થાન લઈ રહ્યા છે. વિચાર કરતો હતો કે આવી એક સીડી કે ડીવીડીમાં કેટલા બધા ગ્રંથોનો સમાવેશ થઈ શકે ? નોર્થ કેરોલિનામાં વસતા મારા મિત્ર પ્રવીણ શાહે અનેક ગ્રંથો સમાવતી ડીવીડી તૈયાર કરી છે. આવી એક ડીવીડીમાં દોઢ લાખ પૃષ્ઠની સામગ્રી સમાવી શકાય. વળી એમાં પુસ્તકના લેખકોની સૂચિ આપી શકાય, લેખની સૂચિ આપી શકાય અને એ જ રીતે લેખ, પ્રકાશક કે સંસ્થાની સૂચિ પણ આપી શકાય. એટલે કે અમુક લેખકનું નામ સર્ચ કરાવો અને એ લેખકનાં બધાં જ પુસ્તકો તમને એકસાથે જોવા મળે. જો પ્રકાશકનું નામ સર્ચ કરાવો તો એ પ્રકાશકનાં બધાં જ પુસ્તકો તમને જોવા મળે. એમાં જુદી જુદી ભાષાના ગ્રંથો હોય અને તમે માત્ર સંસ્કૃત ભાષાના ગ્રંથોને સર્ચ કરાવો તો એ ગ્રંથોની યાદી તમને મળી જાય.

આમ તમે ધારો એટલી 'લિંક' પ્રમાણે આ સામગ્રી વર્ગીકૃત રૂપે મળી શકે. વળી એને વેબસાઇટ પર મૂકો તો એ ઇન્ટરનેટ દ્વારા જગતભરમાં કમ્પ્યુટર પર તમને તે ઉપલબ્ધ બની રહે.

છેલ્લા ત્રણ દાયકામાં માહિતીવિસ્ફોટને કારણે ગ્રંથાલયના સ્વરૂપમાં આમૂલ પરિવર્તન આવ્યું છે. પરંપરાગત ગ્રંથાલયોની સાથોસાથ હવે અન્ય પ્રકારનાં ગ્રંથાલયો અસ્તિત્વમાં આવ્યાં છે. કમ્પ્યુટરયુક્ત ગ્રંથાલયો, વીજાણુ ગ્રંથાલયો અને ડિજિટલ ગ્રંથાલયો આજે પોતાનું કાઠું કાઢી રહ્યાં છે. એ જ રીતે ગ્રંથપાલ પણ માત્ર ગ્રંથોને જાળવનાર જ રહ્યા નથી, પરંતુ પ્રાપ્ય દસ્તાવેજોની પ્રમાણભૂતતા ચકાસનાર અને માહિતી સંગ્રહ કરનાર તરીકે કાર્ય કરે છે, એથી પણ આગળ વધીને તેણે ઇન્ફર્મેશન સાયન્ટિસ્ટ, કન્ટેન્ટ ડેવલપર, નોલેજ મેનેજર, ઇન્ફર્મેશન એનાલિસ્ટની ભૂમિકા પણ ભજવવી પડશે. ઓડિયો-વિડિયુઅલ કમ્પ્યુટર, સી.ડી.-રોમ પર ઇલેક્ટ્રોનિક ડેટાબેઝ, એલ.પી., ઇન્ટરનેટ વગેરે દ્વારા માહિતીની જાળવણી અને વૃદ્ધિ થઈ શકશે. પુસ્તક ખરીદવાને બદલે હવે સંસ્થાઓ કાં તો એકબીજા સાથે જોડાણ સાધશે અથવા તો સી.ડી. દ્વારા આદાન-પ્રદાનકરશે. ODD-ઓપ્ટિકલ ડિજિટલ ડિસ્ક' એક જ સીડીમાં ૨૭૦૦ કમ્પ્યુટર ડિસ્ક પરનો ડેટા સંગ્રહી શકશે. પરિણામ સંશોધનસંસ્થાઓ, વિશ્વવિદ્યાલયો, અનેક વિદ્યા સંબંધિત ગ્રંથાલયો અને સર્વ પ્રકારનાં ગ્રંથાલયો એકબીજા સાથે ઝડપી માહિતીની આપ-લે કરી શકશે. થોડી સેકન્ડમાં જ આખો એન્સાઇક્લોપીડિયા બ્રિટાનિકા તમારા કમ્પ્યુટર પર ઉતારી શકશો. આમ, ઓછી કિંમતે અને ઓછા સમયે વિપુલ માહિતી એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે મોકલવું શક્ય બન્યું છે. વળી OPACને કારણે

હવે પરંપરાગત સૂચિ બનાવવાની કે ટાઇપ કરવાની જરૂર રહી નથી. પુસ્તકની પ્રાપ્તિ અને આપ-લે હવે વધુ ચોકસાઈપૂર્ણ બની છે. ઇન્ટરનેટ પર અનેક સામયિકો અને લેખો વિનામૂલ્યે મેળવી શકાશે. જોકે ઇન્ટરનેટ પરથી મળતી માહિતીની વિશ્વસનીયતા અને એની વ્યવસ્થિત ગોઠવણી સામે સવાલ થાય ખરો.

કેટલાક ગ્રંથાલયોમાં આવા ડિજિટલ ફોર્મેટમાં તૈયાર થયેલી ઇ-બુક્સ મળે છે. દુનિયાના કોઈ પણ સ્થળે હો તો તે તમે મેળવી શકો છો અને આવી ઇ-બુક્સમાં શબ્દકોશ, બુકમાર્ક અને વાચકની અલાયદી નોંધ કરવાની જગા પણ રાખ્યાં હોય છે. તમે ધારો એટલી વખત આ ઇ-બુક્સ જોઈ શકો છો. ગ્રંથાલયમાં બેઠાં બેઠાં કે ઘેર બેઠાં બેઠાં આ ઇ-બુક્સ મેળવી શકો છો. એટલું જ નહીં, પણ એના પૃષ્ઠની કોપી પણ કાઢી શકો છો. સાહિત્ય અને ઇતિહાસનાં અનેક પુસ્તકો આવી ઇ-બુક્સમાં મને ત્યાં જોવા મળ્યાં. શેક્સપિયરનાં સઘળાં નાટકો, વિશ્વની પ્રસિદ્ધ સાહિત્યકૃતિઓ તેમજ વર્તમાન સમયના લેખકોના ગ્રંથો આમાં ઉપલબ્ધ હતાં.

કોઈ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ કે સુલભ ન હોય તેવું પુસ્તક અથવા તો આઉટ ઓફ પ્રિન્ટ પુસ્તક નેટ દ્વારા તમે સરળતાથી મેળવી શકો. આવી એક જ બુક-સાઇટ પર બે કરોડ પુસ્તકો મળે છે. આજે પ્રતિ વર્ષે નેટમાં સરેરાશ છ લાખ ઇ-બુક્સનો ઉમેરો થતો રહે છે.

ભારતમાં આપણે Amazon અને eBAY નેટથી પરિચિત છીએ, પરંતુ એવાં બીજાં ઘણાં સર્ચ-એન્જિન છે કે જ્યાંથી તમને અતિ દુર્લભ પુસ્તક પણ પ્રાપ્ત થાય. આને માટે Alibris નેટમાં છ કરોડ જેટલાં જૂનાં, નવાં અને આઉટ ઓફ પ્રિન્ટ પુસ્તકો મળે છે તો biblio પર જગતના પાંચ હજાર જેટલા વ્યવસાયી કે સ્વતંત્ર પુસ્તકવિકેતાઓની યાદી મળે છે અને એમની પાસેનાં સાડાચાર કરોડ પુસ્તકોની વિગત સાંપડે છે. આવી તો અનેક નેટ-સાઇટ છે અને એના સર્ચ-એન્જિન પરથી તમને જરૂરી કોઈ પણ પુસ્તક પ્રાપ્ત થાય છે. ઇન્ટરનેટ પરથી હવે તમામ વિષયના ગ્રંથોની વિગતો મેળવવાનું તો સરળ થયું છે, બલકે કોઈ એક જ વિષય ઉપર અઢળક માહિતી પણ એમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે.

હવે નવલકથાનું એક પ્રકરણ એક વ્યક્તિ લખે અને તે નેટ પર મુકાય છે, એ પછી બીજી વ્યક્તિઓ આગળનું પ્રકરણ લખીને મોકલે અને એમાંથી પસંદગી કરીને નવલકથાનું બીજું પ્રકરણ મૂકવામાં આવે છે. પરિણામે એક જ નવલકથાનું કથાવસ્તુ અનેક લેખકોને હાથે ખેડાય છે. આવી ઇ-નવલકથા પણ હવે મળે છે.

ગૂગલ કંપનીએ એક એવું સર્ચ એન્જિન તૈયાર કર્યું છે કે જેને OCR (ઓપ્ટિકલ કેરેક્ટર રેકોગ્નિશન) કહેવામાં આવે છે. એ લખાણની ઇમેજને ટેક્સ્ટમાં ફેરવી શકે છે. એ શબ્દની ઇમેજને ગ્રહણ કરે છે. તમે કોઈ નામ વિશે વિગત માગો તો એ નામ કે શબ્દ વિશે કયા ગ્રંથો લખાયા છે, કયાં પુસ્તકોમાં એ વિશેનું પ્રકરણ છે, એ સઘળી માહિતી તમને કમ્પ્યુટર આપશે. જેમકે પચાસથી વધુ વખત ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી નામ પ્રયોજાયું હોય એવા પુસ્તકની અને એવાં પ્રકરણોની માહિતી માગો, તો તે ગોવર્ધનરામ વિશેના ગ્રંથોની ઉપરાંત પચાસ કે વધુ વખત ગોવર્ધનરામ નામ ધરાવતાં હોય તેવાં પ્રકરણો આપશે. વળી એના પૃષ્ઠ પર ગોવર્ધનરામ શબ્દ 'હાઇલાઇટ' થયેલો હશે, તેથી આખા પૃષ્ઠ પર

તમે એ કયા વાક્યમાં ક્યાં પ્રયોજાવો છે, તે આસાનીથી જોઈ શકશો. પછી તમે 'નેક્સ્ટ' પર ક્લિક કરશો, ત્યારે બીજા પુસ્તકમાં ગોવર્ધનરામ એ નામ એ જ્યાં જ્યાં પ્રયોજાયું હશે તે હાઈ-લાઇટ થઈને આવશે. વળી આ પુસ્તકમાં પૂજના આ લખાણમાં તમારે કશું ઉમેરવું હશે અથવા તો રદ કરવું હશે, તો તે પણ થઈ શકશે. અત્યારે એકાઉન્ટ્સમાં, વીમામાં અને કાયદામાં આ સર્ચ-એન્જિન ઘણું લાભદાયી બન્યું છે. ગૂગલ દુનિયાની સાતેક મુખ્ય લાઇબ્રેરીઓને કમ્પ્યુટરાઇઝ્ડ કરે છે. સાહિત્યના વિવેચન અને સંશોધનના ગ્રંથોમાં કે સામયિકોમાં ખૂબ ઉપયોગી બની રહેશે.

તાજેતરમાં પ્રાચીન હસ્તપ્રતોના ઇન્ટિટ્યૂટ ઓફ જૈનોલોજી દ્વારા થતા ડિજિટાઇઝેશનમાં એક એવી પદ્ધતિનું નિર્માણ કર્યું છે કે જેમાં મૂળ પ્રાકૃત પુસ્તકની નોંધ હોય, એની નીચે અંગ્રેજીમાં એનો અનુવાદ હોય, એની પાછળ સંગીત હોય અને એમાં કોઈ પારિભાષિક શબ્દ ન સમજાય તો ક્લિક કરવાથી એનો અર્થ પણ મળી શકે અને પાનું આપોઆપ ફરતું રહે. 'ટર્નિંગ પેઇજિસ'ની આ ટેકનોલોજી ધીરે ધીરે આકાર લઈ રહી છે. ટ્રાન્સલિટરેશન આજે સાવ સરળ બન્યું છે. એની પાછળ પાછળ અનુવાદની આસાન પદ્ધતિ પણ આવી રહી છે.

ગુજરાતી સાહિત્યનાં જૂનાં સામયિકો જ નહીં, બલકે જૂનાં પુસ્તકોને ડીવીડીમાં ઉતારવાની જરૂર છે. આ ટેકનોલોજી પ્રમાણમાં મોંઘી પણ નથી. ડીવીડીમાં એક પાનું મૂકવું હોય તો એની કિંમત ૩-૪ રૂપિયા થાય. પછી એમાં જેટલી 'લેક' ગોઠવો તેટલો વધુ ખર્ચ થાય. જૂના ગ્રંથોની જાળવણી આમાં શક્ય બનશે. સર્જકોના હસ્તાક્ષરોમાં થયેલાં લખાણો પણ જાળવી શકાશે. અમુક કાર્યક્રમોની જૂની તસવીરો આ રીતે મેળવી શકાશે. વર્તમાન સમયમાં સામયિકો વેબસાઇટ પર મૂકવાથી એ તરત જ એમાં રુચિ ધરાવનાર વાચક સુધી પહોંચી જાય છે તે કંઈ ઓછો લાભ કહેવાય ?

આ રીતે લેખન, ગ્રંથો, ગ્રંથાલયો અને ગ્રંથપ્રકાશન એ બધાંમાં ટેકનોલોજીની દૃષ્ટિએ ઝડપથી પરિવર્તન આવી રહ્યું છે. લિખિત શબ્દનો મહિમા ભલે ઓછો થતો લાગે, પરંતુ એ રહેવાનો તો ખરો જ. એનું એક કારણ એ કે આ ટેકનોલોજી સહુને માટે સુગમ બનતી નથી. જે દેશમાં ચાલીસ ટકાથી વધુ લોકો ગરીબીની રેખા હેઠળ જીવતા હોય, ત્યારે સહુને માટે કમ્પ્યુટર ક્યાંથી હાથવગું હોય ? પરંતુ જ્ઞાનસંચયના સંદર્ભમાં આ ટેકનોલોજીનો વિચાર તો હવે કરવો જ રહ્યો, કારણ એ ટેકનોલોજી આજે છેક સાહિત્યના સીમાડે આવી પહોંચી છે. આ નવાં સાધનોને કઈ રીતે પ્રયોજવાં, એમાંથી કઈ રીતે લાભ મેળવવો અને કેવી રીતે એની સાથે અનુકૂલન સાધવું તે વિશે હવે વિચાર કરવાનો સમય પાકી ગયો છે.

— કુમારપાળ દેસાઈ

કવિતા

ત્રિક | ચિનુ મોદી

૧. ઘૂઘૂ

સ્વિચ ઓન કરતાં

એને મેં

અરીસામાં અચાનક જોયો

અને પડકાર્યો :

'બહાર આવ, કમબખ્ત.'

એ મારી જેમ જ

બરાડતો દેખાતો હતો;

પણ, મને સંભળાયું નહીં.

મેં અરીસા સામે કાન ધર્યો

તો

ફફડતા કબૂતરનો અવાજ આવ્યો :

ઘૂ ઘૂ ઘૂ ઘૂ

૨. તું

તું મને નોકરીમાંથી પાણીચું પકડાવીશ ?

રાજીનામું લખી આપવા ફરજ પાડીશ ?

કે હું જ તને કહીશ :

'મારાથી આ બોજ સહન નથી થતો, હોં'

આ જગા તો છોડવાની જ છે

પણ, એ છોડતી વખતે

હું ધૂવાંધૂવાં હોઈશ

કે મારા ચહેરા પર હાશકારો હશે ?

આ જગા મારે અચાનક છોડવી પડશે ?

કે ચાકરીએ રાખ્યો ત્યારથી

તેં નક્કી કરેલી તારીખે

મારે આ જગા છોડવી પડશે ?

કે ગતિથી ફરતા ચગડોળમાં બેસાડી દેવામાં

આવેલા બાળકની જેમ મને બીક લાગતી હશે

ચક્કર આવતા હશે / ઊબકા આવતા હશે

અને એટલે વેગમાં ફરતા ચગડોળમાંથી
ત્રાસીને હું છલાંગ મારીશ ?
મારા સર્વ પ્રશ્નોને અનુત્તરિત રાખી
મને તું મૂંઝવે છે, ખીજવે છે -
ધિસ ઇઝ નોટ ફેર.

૩. પર્દા ગિરાવ

એણે ઘાંટો પાડીને કહ્યું :
'સુલેમાન, પર્દા ગિરાવ.'
આવો ઘાંટો કેં ગલીગલીથી નથી સંભળાતો
ક્યારેક, કોક, જવલ્લે જ
હિંમત ભેગી કરીને
ગળું ફુલાવીને કહી શકે છે :
'સુલેમાન, પર્દા ગિરાવ.'
કાળની વિસ્તારિત ગીયોગીચ ઝાડી છે
આ જંગલના પ્રત્યેક ઝાડને
ડાળ છે, પાન છે;
આવતાં-જતાં
માળો બાંધતાં
ફુરુર ફુરુર ઊડી જતાં પંખીઓ છે
પંખીઓ રોજ સાંજે
આકાશથી, ઝાડ પર પાછાં આવે છે
દિવસ થયે ફરી પાંખો વીંઝે છે,
સાંજે થાકે છે
ને સવાર પડતાં
ફરી
આંખ સાફ કરી
કંઠ સાફ કરી
ગાતાં ગાતાં ઊડે છે.
એ રોજનો થાક રોજ ઉતારે છે
એમને ભૂતકાળનો બોજો નથી.
એથી તો એ ગાય છે
ઘાંટો પાડી એમને કહેવું નથી પડતું :
'સુલેમાન, પર્દા ગિરાવ.'

સાંજ | રમણીક અગ્રાવત

ભૂરા આકાશમાં લાલચોળ ઉડાન ખીલી
વેરાયા ચોપાસ સફેદ ટહુકા
બારણાં પછી બારણાં આભનાં ઉઘાડતાં
ઊડ્યાં પંખી
સેવારે સેવારે અંતરો સંકેલતાં
ઊડ્યાં પંખી
થાકનાં ખેતરો થાય હર્યાભર્યા
શીળા પડછાયા વેરતાં
ઊડ્યાં પંખી
મ્લાન નદી પટમાં ઊછળે શીકરો
જળને ઝીણું ઝીણું છંછેડતાં
નરવો થરકાટ ખંખેરતાં
ઊડ્યાં પંખી
વરસે સંજીવની સૃષ્ટિ પર
આછા હિલ્લોળમાં સકલ ઝબકોળતાં
ઊડ્યાં ઊડ્યાં પંખી...

અંગ્રેજી ભાષાંતર : પ્રદીપ ખાંડવાલા

જ.સ્થ. : કાલોલ (જિ. પંચમહાલ), વતન : ઠાસરા • એમ.એ.,
વિદ્યાવાચસ્પતિ (પીએચ.ડી.), અધ્યાપન • કા.ગ્રં. : ‘પવન
રૂપેરી’ (૧૯૭૨), ‘ઊઘડતી ઠીવાલો’ (૧૯૭૪), ‘પડઘાની પેલે
પાર’ (૧૯૮૭), ‘ગગન ખોલતી બારી’ (૧૯૯૦), ‘એક ટહુકો
પંડમાં’ (૧૯૯૬), ‘શગે એક ઝળહળીએ’ (૧૯૯૮),
‘ઊંડાણમાંથી આવે ઊંચાણમાં લઈ જાય...’ (૨૦૦૪), ‘જળ
વાદળ ને વીજ’ (૨૦૦૫).

કુમારચંદ્રક (૧૯૬૪), રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક (૧૯૮૫),
સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો પુરસ્કાર (૧૯૮૬), નર્મદ
સુવર્ણચંદ્રક (૧૯૮૭), નરસિંહ મહેતા એવોર્ડ (૨૦૦૫),
સાહિત્યગૌરવ પુરસ્કાર (૨૦૦૬).

આકાશનો સોદો | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

સાંકડી શેરીમાં આકાશ વેચવા નીકળેલો હું !
મને સાંકડી શેરીના લોકોએ ગાંડો માન્યો,
મારો હુરિયો બોલાવ્યો,
મને ધક્કે ચઢાવ્યો,
મને પથ્થર માર્યા,
મારાં લૂગડાં ફાડ્યાં,
મારી મુઠ્ઠી છોડાવવા પ્રયત્ન કર્યો,
પણ આકાશ ઓછું જ હોઈ શકે મુઠ્ઠીમાં ?
બિચારા સાંકડી શેરીના લોકો !
એમને ખબર નથી
કે આકાશ કંઈ બિસ્મામાં, પોટલીમાં કે પેટીમાં કે મુઠ્ઠીમાં
આવી શકતું નથી !
આકાશ તો એમની આંખોના ઢળેલાં પોપચાં ઊંચાં કરીને
હું બતાવવાનો હતો.
આકાશ તો એમને મળવાનું હતું એમનું એમ !
આકાશ વેચવાનું તો એક બહાનું જ હતું માત્ર !

Selling the Sky | Chandrakant Sheth

I set out to sell the sky
in Sankadi Sheri* !
The people there thought I was mad.
They booed and jostled me
threw stones
tore my clothes
tried to pry my fist open.
But can the sky be contained in a fist ?
The poor folk of Sankadi Sheri !
They do not know
that the sky cannot be kept
in a pocket, bundle, chest, or fist !
I was going to lift
their drooping eyelids
and show them the sky.
They were to get the sky free !
Selling the sky was but an excuse.

*Literally, Narrow Street

પણ સાંકડી શેરીના લોકો !
મને શેરી બહાર કાઢી
સૂઈ ગયા બારી-બારણાં વાસી ગોદડામાં મોં ઘાલી.
હું ફરીથી ઘસડાતો ઘસડાતો
આકાશ આજ નહીં તો કાલે વેચાશે એવી આશાએ
સંકલ્પપૂર્વક લેવા લાગ્યો સુદીર્ઘ શ્વાસ !
આ તો સાંકડી શેરીના લોકો
ને આકાશનો સોદો !
સહેજમાં પતે કે ?

But the people of Sankadi Sheri !
They pushed me out of the street
shut the doors and windows
and with their heads tucked under quilts
fell asleep.

Dragged myself away again.
Took deep resolute breaths.
Hoped that if not that day then the next
the sky would be sold.

These after all are the denizens
of Sankadi Sheri
and its all about
the sale of the sky !
Can this be settled
that easily ?

Tr. : Pradip Khandwalla

(પ્રગટ થનાર સંચય 'Beyond the Beaten Track'માંથી)

અરબોના કાવ્યસ્વરૂપ ‘કસીદા’માં ‘તશબીબ’ ખંડમાં, રદીફ-કાફિયા સાથેનો પદ્ય રચવાનો પ્રારંભ થાય છે. આ કાફિયા-રદીફની કસીદાની વ્યવસ્થાને ઈરાનીઓ સ્વીકારી, એક નવા જ કાવ્યસ્વરૂપને નિપજાવે છે અને એનું નામ આપવામાં આવે છે : ‘ગઝલ’. ગઝલ કસીદામાંથી નીપજેલું, પણ, સ્વતંત્ર કાવ્યસ્વરૂપ છે. ઈરાનના કવિઓએ આ સ્વરૂપ માટે અરબી છંદશાસ્ત્રનો ઉપયોગ કર્યો. અરબોના છંદશાસ્ત્ર માત્રને નહીં, એના કાવ્યશાસ્ત્રને પણ ‘અરુઝ’ કહેવામાં આવે છે. મોગલો અન્ય આક્રમણખોરોની જેમ હિન્દુસ્તાનમાં લશ્કર સાથે આવે છે; પણ, અન્ય આક્રમણખોરોની જેમ લૂંટફાટ કરી સ્વ-દેશ જતા નથી. બાબર એના લશ્કર સાથે હિન્દુસ્તાનમાં રહેવાનું નક્કી કરે છે અને આને કારણે હિન્દુઓ અને મુસ્લિમો વચ્ચે સંબંધ બંધાય છે. મુસ્લિમો પાણીમાં તેલના ટીપાની જેમ, બહુ ઓછા સમયમાં, પ્રસરી જાય છે અને ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સભ્યતા ઉપર એની પ્રબળ અસરો પડે છે. જીવનની રીતભાત, ભોજન, તહેવાર, પોશાકની જેમ કળાઓ ઉપર પણ મુસ્લિમ કળાઓની અસર પડવા માંડે છે. શિલ્પ-સ્થાપત્ય, ચિત્ર, સંગીત, નૃત્ય અને સાહિત્યમાં પણ આ અસરો દષ્ટિગોચર થાય છે. સાહિત્યમાં કસીદા, ગઝલ, રુબાઈ, કત્અ એમ અનેક કાવ્યસ્વરૂપો પ્રચલિત બને છે. ફારસી અને હિન્દી બોલતા માણસો ભાષાસેતુ બાંધે છે. આ ભાષાસેતુ તે ઉર્દૂ છે. ઉર્દૂ ઉપર મહદ્ અંશે અરબી-ફારસીની અસર છે. ઉર્દૂએ વિપિ પણ અરબી-ફારસી રાખી છે. કક્કો નહીં પણ ‘અલિફ, બે, પે’ ઉર્દૂ બોલતાં બાળકો શીખે છે.

આને કારણે સ્વાભાવિક રીતે અરબી-ફારસીનું કાવ્યશાસ્ત્ર અરુઝ ઉર્દૂને માફક આવ્યું. પણ, ધીમે ધીમે ઉર્દૂ ગઝલકારોએ પણ અરબી-ફારસીના તત્સમ શબ્દોવાળી ભાષાને બદલે હિન્દવીમાં લખવું શરૂ કર્યું. ‘વલી’ હિન્દવીનો વધુ હિન્દી અને ઓછું અરબી-ફારસીનું શબ્દધન લઈ બોલાવું. લખાવું. ઉર્દૂનો પ્રયોગ કરે છે અને બને એટલી ભારતમાં બોલાતી ભાષાની નિકટ લઈ જતી ઉર્દૂ ઘડવાનો પ્રયાસ કરે છે.

ગુજરાતીમાં દયારામ અને નર્મદ રેખ્તા લખે છે. પણ, એ બેયની આવી રચનાઓ પર વ્રજભાષાની ઝાઝી અસર છે અને વચ્ચે વચ્ચે જ ઉર્દૂ અરબી-ફારસી સાથે ઉપયોગમાં આવે છે. આપણે ત્યાં નાગરો, અનાવિલ, બ્રહ્મક્ષત્રિય કોમ રાજદરબાર સાથે જોડાયેલી કોમ હોઈ, આ ત્રણેય કોમના કેટલાક લોકોને માટે ફારસીનો ઊંડો અભ્યાસ અ-નિવાર્ય બને છે. આપણા પહેલા માન્ય ગઝલકારો બાલાશંકર અને મણિલાલ બન્ને નાગર છે. આ પછી કલાપી, અમૃત કેશવ નાયક ઇત્યાદિ હિન્દુ ગઝલકારો પ્રવેશે છે અને તેઓમાં ગઝલ પરત્વેનું ગજબનું આકર્ષણ છે, પણ, કલાપી તો રદીફ-કાફિયા અંગે પણ પૂરા સભાન નથી; જ્યારે અમૃત કેશવ નાયક ઉર્દૂમાં નાટકો લખનાર, દિગ્દર્શન કરનાર નટ હોવાથી એમની ગઝલોમાં અરબી-ફારસી-ઉર્દૂપરસ્તી જોવા મળે છે. બાલાશંકરથી અમૃત કેશવ નાયક સુધીના હિન્દુ ગઝલકારો ગઝલ વિશેની પૂરી માહિતી વગરના છે. તેઓ આપણી ભાષાના માત્રામેળ છંદોને ખપે લગાડી, અરબી-ફારસી-ઉર્દૂ શબ્દોનો ઇસ્તેમાલ કરી ગઝલ થયાની કૃતાર્થતા અનુભવે છે. જોકે બાલાશંકર આ

સૌમાં વધુ ગઝલ નજીક પહોંચી જાય છે.

પણ, શયદા – સાબિર, શૂન્ય – સૈફ – મરીઝ – બેફામ અને ગની જેવા જન્મે મુસ્લિમ ગઝલકારો અને કવિલ ‘મજનૂ’, અનંત ‘શાહબાઝ’, અમૃત ઘાયલ, રતિલાલ અનિલ જેવા જન્મે હિન્દુ ગઝલકારો ગઝલને – ગુજરાતી ગઝલને – ઘાટીલી બનાવે છે. અરબી-ફારસી અને ઉર્દૂની શબ્દપકડમાંથી ગુજરાત ગઝલને છોડાવે છે અને ઘાયલ જેવા તો dialect બોલીનો પણ ગઝલમાં પ્રયોગ કરે છે. બુરખાનશીન ગઝલબાનુ ગુજરાતી તળપદ શબ્દોના શણગાર સજે છે. પછી, કેટલાક અભ્યાસીઓ અરુઝ અંગે સભાનતા પ્રસરાવે છે. અરુઝનો અનુવાદ પણ શૂન્યસાહેબ પાસેથી મળે છે. અરુઝ એ કેવળ છંદશાસ્ત્ર નથી, ફારસી કાવ્યશાસ્ત્ર પણ છે. સંસ્કૃતના કાવ્યાચાર્યોની જેમ જ અરુઝમાં કાવ્યના ગુણ-દોષની વિશદ ચર્ચાઓ થયેલી મળે છે. આ બધા દરમિયાન કમશ: એક ભ્રામક ખ્યાલ સ્થાપિત થતો જાય છે કે ગઝલ માત્ર અરુઝમાં કહેવા છંદો મુજબ લખાવી જોઈએ. આવું અરુઝમાં નથી, પણ, આપણા અભ્યાસીઓનું Over reading છે. રૂબાઈ માટે જેમ ૨૪ છંદ પૂર્વનિર્ણીત શાસ્ત્રે કર્યા છે, એમ ગઝલ માટે અમુક-તમુક છંદ નક્કી નથી થયા. ગઝલ માટે

● છાંદસ વાણી

● પ્રાસ અંત્યાનુપ્રાસ અર્થાત્ કાફિયા-રદીફની જાળવણી

● પ્રથમ બે પંક્તિ અર્થાત્ મત્લઅ અને અંતિમ બે પંક્તિ અર્થાત્

મક્તઅ અંગેના નિર્દિષ્ટ નિયમસરની ગોઠવણી બાહ્ય લક્ષણ સ્થાપિત થયાં છે.

અરુઝ આ સિવાય કોઈ નિયમનિર્દેશ નથી કરતું. વાણી છાંદસ જોઈએ, એમ કહેવામાં આવ્યું છે ત્યાં પણ અરબી પિંગળ અનુસાર એવી સ્પષ્ટતા નથી. રૂબાઈમાં ૨૪ છંદ નિર્દિષ્ટ છે; આવું કોઈ છંદફરમાન, અરુઝે ગઝલ માટે, બહાર પાડ્યું નથી. હવે ઉર્દૂ ગઝલકારો પણ દુહા, ચોપાઈ ઇત્યાદિ છંદો દ્વારા ગઝલ સિદ્ધ કરી રહ્યા છે.^૧ ગુજરાતી ભાષાના ગઝલકાર માટે છાંદસ-વાણી એટલે ગુજરાતીમાં પ્રચલિત છંદો અનુસારની વાણી, એવો જ અર્થ સાહજિક છે. આવા તારણ પર આવવાની પશ્ચાદ્ભૂમાં છંદ અંગેની સમજણ પણ છે.

● ભાષામાં ઉપયોગમાં લેવાતો કોઈ પણ અક્ષર syllable કાં લઘુ હોય છે અથવા ગુરુ હોય છે. બીજી રીતે કહીએ તો ૧ માત્રાનો હોય છે અથવા ૨ માત્રાનો હોય છે.

● અક્ષરનું આ માપ ભાષાના ઉચ્ચારણ આધારે થયેલું છે.

● ગદ્યમાં વપરાતો અક્ષર, આ માપને આધારે સંઘાતા શ્રાવ્ય-સામ્યથી સર્જાતા સંગીતને અનિવાર્ય લેખતો નથી.

● કવિતા એ કાનની કળા છે એટલે અક્ષર પાસેથી અર્થ ઉપરાંત આવા નાદમાધુર્યથી પણ અપેક્ષા રહે છે.

● આ નાદમાધુર્ય

અ અક્ષરસંખ્યા

વ અક્ષરની લઘુ-ગુરુ શ્રુતિ

ક અક્ષરનું એક અથવા બે માત્રાનું શ્રુતિ-બળ

ખપે લગાડી સર્જવામાં આવે છે. આ ત્રણ માટે અનુક્રમે સંખ્યામેળ, અક્ષરમેળ અને માત્રામેળ છંદો એવી સંજ્ઞાઓ નિયત થયેલી છે.

◆ અક્ષરની સંખ્યા, અક્ષરની લઘુ-ગુરુ શ્રુતિ કે એક અથવા બે માત્રાનું શ્રુતિબળ તે તે ભાષાના ભાવકોના ઉચ્ચારણ પર જ આધારિત હોય છે. ગુજરાતીમાં આ ત્રણેય હંદવ્યવસ્થા ગુજરાતી બોલનારની ઉચ્ચારણ પર આધારિત રહેશે. સંસ્કૃત એ ગુજરાતીની જનેતા હોવાના કારણે આપણે પિંગળશાસ્ત્રની હંદવ્યવસ્થા થોડાક અપવાદ સિવાય સહજ રીતે સ્વીકૃત કરી શક્યા છીએ. અરબી-ફારસી બેઉની ઘેરી અસરમાંથી ઉર્દૂ નીપજી હોવાથી ઉર્દૂ ગઝલને અરુઝ સ્વાભાવિક રીતે માફક આવે છે. જોકે આ ઉર્દૂ ઉપર ભારતીય ભાષાઓમાં ખાસ કરીને હિન્દીની પણ ધીમે ધીમે અસર વર્તાતી થઈ અને એથી વલીથી માંડી નિદા ફાઝલી સુધીના ઉર્દૂ ગઝલકારો દુહા, ચોપાઈ ઇત્યાદિ છંદો દ્વારા પણ ગઝલ સિદ્ધ કરતા થયા છે. ગુજરાતીના લોકસાહિત્યે અને એના પદ્યએ પણ ગુજરાતી કવિતા પર ખાસ્સી અસરો ઝીલી હોવાથી શાસ્ત્રીય રાગની દેશીઓ સર્જાઈ. સંસ્કૃતના અક્ષરમેળ છંદ પણ તળપદ સ્પર્શ પામી આખ્યાન ઇત્યાદિ સ્વરૂપમાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યા છે.

◆ આ ત્રણેય વ્યવસ્થાને ઉવેખીને પણ કાવ્ય સિદ્ધ કરવાના ગુજરાતી કવિતામાં પ્રયત્ન કવિ નાનાલાલ અને એ પછી અ-છાંદસ કવિઓએ કર્યા છે. કવિના રૂઢ છંદોથી જ નીપજે, એ મત વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં સુરેશ જોશી, ગુલામ મોહમ્મદ શેખ, લાભશંકર ઠાકર, સિતાંશુ મહેતા જેવા મહત્તમ કવિઓએ ફગાવ્યો છે.

◆ આ છંદ-અછાંદસની સૂઝસમજ પછી, હું એ મત પર આવ્યો છું કે ગુજરાતી ગઝલ માટે અરુઝ નિર્દિષ્ટ નહીં, પણ, દલપતપિંગળ નિર્દિષ્ટ છંદ જ અ-નિવાર્ય લેખાય.

◆ કોઈ પણ છંદશાસ્ત્રની રચના, તે સમય સુધીની કાવ્યરચનાઓના નમૂનાના આધારે થાય છે. પણ, નવો કવિ આ શાસ્ત્રને પોતાની આગવી આવશ્યકતા અનુસાર પડકારે, ત્યજે અને તો જ કવિતા તાજી રહે. ભાષાની નવી નવી શક્તિઓને પ્રયોગી કવિ, શાસ્ત્રની સાડાબારી રાખ્યા વગર પ્રયોજવાનો જ. એ ભાષાનું કાવ્ય દુર્ભાગી છે, જે ગતાનુગતિક વ્યવસ્થા સ્વીકૃત કરનાર કવિઓમાંથી સર્જાતું હોય.

◆ છંદ એ કાવ્ય માટેનું ઘણુંખરું વપરાતું વાહન છે : કાવ્યનું ગંતવ્ય નથી. કવિ કાવ્ય માટે છંદ ખપમાં ન પણ લે. છેલ્લી સદીમાં વિશ્વ આખામાં Prose દ્વારા Poetry સિદ્ધ કરવાના સફળ પુરુષાર્થ ભાષાએ ભાષાએ થયા છે.

◆ છંદનો વાહન તરીકે ઉપયોગ થાય ત્યારે પણ પૂર્વનિર્ણીત અક્ષર-માત્રા સંખ્યામાં કવિ યથોચિત નિયમભંગ પછી પણ, કાવ્યત્વ સિદ્ધ કરેય ખરો. દા.ત. સાઈકલ ચલાવો ત્યારે બન્ને હાથ ગવર્નર પર, બે પગ પેડલ પર, ચોકસાઈભરી નજર અને એકધ્યાનપણું વાહક માટે અનિવાર્ય લેખાય. પણ, એ શિખાઉ માટે. સાઈકલ પાકી આવડી જાય પછી, વાહક, છુટ્ટે હાથે સાઈકલ સડસડાટ ચલાવે પણ ખરો; એક જ પગનો ઉપયોગ કરી પેડલ મારે પણ ખરો; એ વાતો કરતા કરતા પણ સાઈકલ ચલાવેય ખરો. આવું કરનારને સાઈકલ ચલાવતાં નથી આવડતી એવું ન કહેવાય.

આ વાત ગઝલેતર ગુજરાતી કવિતાના અધિકારી ભાવકોએ હોંશે હોંશે સ્વીકારી છે. દા.ત. 'પૃથ્વી' છંદ લખતા આપણા ઉત્તમ કવિ સુન્દરમ્

‘અરે કે હમણાંનું આ હૃદયને થયું છે જ શું ?’

એમ પંક્તિ કરે અને ‘ક’ને બદલે ‘કે’ આવ્યાથી સુન્દરમ્ને છંદદોષિત નથી જાહેર કરાયા.

ગઝલના વિધવિધ છંદોમાં સફળ કામ કરતો આદિલ – રાજેન્દ્ર – મનહર – મનોજ કે મારા જેવો ગઝલકાર આવી છૂટ અકારણ નથી લેતા હોતા. કાનને ન કંઠે એ રીતે આવી છંદછૂટ સિદ્ધ ગઝલકારો લે.^૨

◆ કાઠિયાવાડના એક રચનાકાર અરુઝે નિર્દિષ્ટ કરેલી બધી બહેરમાં રચના કરી ચૂક્યા છે; પણ, એ રચનાઓમાં ગઝલિયત સિદ્ધ થઈ નથી. એટલે એકાધિક છંદોમાં ગઝલ લખનાર મહાન એવો ભ્રમ કાવ્ય વિશેની ગેરસમજમાંથી નીપજે છે. સાચું તો એ છે કે એકનું એક છંદમાપ એક જ સરખી કવિતા – વાણીછટા નિપજાવે છે, એમ નથી હોતું. દા.ત.,

તરે જે શોભાથી વન વન વિશે બાલ હરિણી (કાન્ત)

અરે ભોળા સ્વામી પ્રથમથી જ હું જાણતી હતી (શેષ)

નદી દોડે, સોડે ભડભડ બળે, ડુંગરવનો (ઉમાશંકર)

માપ તો એ જ :

લગાગા ગાગાગા, લલલ લલગા, ગાલલ લગા

પણ, પ્રત્યેક કવિ શિખરિણીની નોખી નોખી શ્રુતિછટા સિદ્ધ કરે છે. ગઝલમાં પણ આમ જ – મને અત્યારે મારું જ ઉદાહરણ મોઢે ચડ્યું છે :

શ્વાસમાં છલકાય છાની ગંધ તો ?

ને બધે ચર્ચાય આ સંબંધ તો ? (‘ક્ષણોના મહેલ’માં)

વાયુને હંફાવવા બળ ના કરે

એ સુગંધી છે કદી છળ ના કરે. (‘ઇનાયત’)

માપ તો એ જ :

ગાલ ગાગા ગાલગાગા ગાલગા

પણ, બેયમાં આ માપની અલગ શ્રુતિછટા છે. એટલે એક કવિએ કેટલા છંદો ઉપયોગમાં લીધા – એ ગણવું એના કરતાં વધારે મારું એ કે કવિએ એકને એક જ છંદમાપમાં શ્રુતિછટા નોખી સિદ્ધ કરી કે નહીં, એ જાણવું.

◆ એકાદ-બે છંદ ઘણા કવિને વદતા હોય છે અર્થાત્ એનો સ્વાભાવિક કાવ્યઉદ્ગાર અમુક છંદમાં અશેષ ઝિલાતો હોય છે. બ. ક. ઠાકોરને પૃથ્વી, કાન્ત – જ્યંત પાઠક – ઉશનસ્ અને મને શિખરિણી સ્વાભાવિક રહેવા દે છે. કાન્તના વિધવિધ શિખરિણી તો ખ્યાત છે :

ફર્યો તારી સાથે, પ્રિયતમ સખે સૌમ્ય વચનાં

રૂઢવારોને જોતો, વિકસિત થતા શૈલ શિખરે.

તરે જે શોભાથી વન વન વિશે બાલહરિણી

એમ ઉશનસ્

અરે, આ વેળા તો અનુભવ થયો અદ્ભુત નવો

વળાવી બા આવી નિજ સકલ સંતાન કમશ :

ગૃહવ્યાપી જોયો વિરહ, પડી બેસી પગથિયે.

શિખરિણી નવીનોખી શ્રુતિછટા દરેક વખતે દાખવે છે. ગઝલકારોએ પણ જુદા જુદા છંદ અજમાવવાને બદલે જેની સાથે ઘરવટના સંબંધ બંધાઈ ગયા હોય એ છંદોની તમામ વાકૂછટાઓ ચકાસવી રહી - નિપજાવવી રહી.

આમ, વિધવિધ છંદ નહીં, પણ, વિધવિધ શ્રુતિછટા એ કવિનું લક્ષ્ય હોય.^૩

આ ક્ષણે આટલું -

૧. અરબી ભાષા અને તેની પ્રકૃતિને અનુકૂળ હોય એવા છંદો ઈરાનીઓમાં પ્રચલિત થઈ શક્યા નહીં તેમ ઈરાનીઓની ભાષા અને પ્રકૃતિને અનુકૂળ છંદો અરબીમાં પ્રચલિત થયા નહીં. આ સિવાય બંને ભાષાઓ અને પ્રકૃતિને અનુકૂળ એવા સામાન્ય છંદો હતા, તે તો બંને ભાષાઓમાં પ્રચલિત રહ્યા.

નસીમ (ગઝલનું છંદશાસ્ત્ર)

અરુઝના અભ્યાસી નસીમસાહેબના આ મતનો સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો અને ગુજરાતી ગઝલ માટે અરબી પિંગળનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ નહીં

૨. 'તાજાવાણા' - પૃ. ૮૩થી ૮૬. છંદદોષ જોતા હેમંત ધોરડા માટે.

૩. 'ગઝલમાં ૨૩ છંદનું આધિક્ય ભાવક માટે કંટાળાજનક નીવડે છે.' ('તાજાવાણા', પૃ.

૮૦)

પરિષદના આજીવન સભ્યો જોગ...

આદરણીય મુરબ્બીઓ અને મિત્રો,

'પરબ'ના છેલ્લા કેટલાક અંકોથી આપ સૌને ઉદ્દેશીને અપીલ કરવામાં આવી રહી છે. 'પરબ'ના વાર્ષિક સાડાત્રણ લાખના ખર્ચને પહોંચી વળવા તેમજ 'પરબ'ને રૂપરંગ તથા સામગ્રીથી વિશેષ સમૃદ્ધ કરવા પરિષદના દરેક આજીવન સભ્ય પોતે જે રકમમાં આજીવન સભ્યપદ મેળવ્યું હોય તે રકમ અને પરિષદના આજીવન સભ્યપદ માટેની હાલની રકમ રૂ. ૨૦૦૦ વચ્ચેના તફાવતને ધ્યાનમાં રાખી યોગ્ય રકમ પરિષદને મોકલી આપે તેવી પરિષદની વિનંતીનો ઉમળકાભર્યો પ્રતિભાવ સાંપડ્યો છે. કેટલાક સભ્યોએ તો તફાવતની રકમ કરતાં પણ વધુ રકમ મોકલી છે. અત્યાર સુધીમાં આ રીતે પરિષદને રૂ. ૨,૬૯,૧૦૮નું દાન મળ્યું છે ને દાનનો આ પ્રવાહ ચાલુ છે.

આ રકમ મોકલાવવાની બાકી હોય તેવા સભ્યોને મારી હૃદયપૂર્વકની વિનંતી છે કે તેઓ સત્વરે પોતાને યોગ્ય લાગે તેટલી રકમનો ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના નામનો ચેક અથવા આટલી રકમ રોકડેથી મોકલી આપે.

'પરબ'ના મે ૨૦૦૭ના અંકથી બદલાયેલાં રૂપ-રંગ આજીવન સભ્યોના ઉત્સાહ અને ઉમળકાને આભારી છે.

રતિલાલ બોરીસાગર
વહીવટી મંત્રી

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન

“નિસબત પ્રતીતિમાં પરિણમી છે.” | મણિલાલ હ. પટેલ

[દલિતવાણી : પ્રવીણ ગઢવીનાં કાવ્યોનું સંપાદન : હરીશ મંગલમ્; પ્રકાશક : ગુજરાત દલિત સાહિત્ય અકાદમી : ચાંદખેડા, પ્ર. આ. ૨૦૦૬, પૃ. ૧૪+૭૨ કિં. રૂ. ૮૦/-]

વસ્તુનું સ્વરૂપ એનું કાર્ય નક્કી કરી આપે છે. કાર્યના સંદર્ભે વસ્તુ એનું નિજી રૂપ-સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. દલિત સાહિત્યને પણ એનાં કાર્ય / હેતુ / ઉદ્દેશ પ્રમાણે ઘટાવવાનું હોય છે. દલિત સાહિત્ય નિર્ભેળ આનંદના હેતુથી રચાય છે એટલે એનું મૂલ્યાંકન, દેખીતી રીતે જ, સૌન્દર્યશાસ્ત્રના / કલાના સિદ્ધાંતોના આધારે કરવાનું હોય છે. દલિત સાહિત્ય 'એવા કશા આનંદ' માટે નથી રચાતું. એ તો સામાજિક પરંપરાઓના પરિપ્રેક્ષ્યમાં રહીને અન્યાયોને, વિષમતાઓને, વર્ગભેદને, શોષણને તાકીને રચાય છે. એ સહાનુભૂતિ માટે પણ નથી રચાતું; એ તો રચાય છે સમતામૂલક સમાજની સમતોલ રચના સારુ. એમાં સૌમ્ય આકોશ અને વિવેકભર્યા વિદ્રોહને પણ અવકાશ છે. 'સૌમ્ય' અને 'વિવેક' એટલા માટે કે એ 'સાહિત્યનો' માધ્યમ લેખે ઉપયોગ કરે છે. માધ્યમનો પોતાનો એક ધર્મ હોય છે. બંને સાહિત્યોએ એ પાળવાનો રહે છે. દલિત સાહિત્યને આ બાબતોમાં 'સાહિત્યનું સમાજશાસ્ત્ર-ની દષ્ટિએ મૂલવવાનું રહે છે. દલિત સાહિત્યને સામાજિક સંદર્ભોમાં તાગવાનું અને સમજીને અંકે કરવાનું હોય છે. આ ધોરણે આપણે 'દલિતવાણી' વિશે કેટલીક ચર્ચા કરીશું :

પ્રવીણ ગઢવી વ્યવસાયે કલેક્ટર કક્ષાનો હોદ્દો ધરાવતા, દલિતેતર સમાજનું ફરજંદ છે. પણ એમની કાવ્યરચનાઓ કહેતાં 'દલિતવાણી' એકાધિક સંદર્ભે ધ્યાન ખેંચે છે. બિનદલિતોનેય શોષણ અને અન્યાયની નવાઈ નથી. જીવનના અનુભવો બહુમુખી અને સંકુલ હોય ત્યારે જ સર્જકને મજા આવે છે. શોષણ, અન્યાય, ઉપેક્ષા, અપમાનનો ભોગ બનનાર માણસને પીડિત ગણાવી શકાય. દલિત અને દલિતેતર બંનેને ભાગે પીડા આવે છે. અ-દલિતનેય સામાજિક વિષમતાઓનો ભોગ બનવાનું આવ્યું છે. પણ દલિતો એકાધિક રીતે દમિત, પીડિત અને શોષિત રહ્યા છે - રખાયા છે. આ સ્થિતિઓની સામે 'દલિતવાણી'નો કવિ અવાજ ઉઠાવે છે. આ રચનાઓ કવિના ત્રણ સંચયો - 'બંયોનેટ' (૧૯૮૫); 'પડછાયો' (૧૯૮૬) અને 'તૂણીર' (૨૦૦૦)માંથી ગાળીચાળીને લેવાઈ હોવાથી પ્રમાણમાં ધાર્યું ધ્યેય તાકવામાં સફળ થયેલી રચનાઓ છે. કૃતિગત વિશેષો કેંક આવા છે :

* આ રચનાઓ પ્રતિબદ્ધ રચનાઓ છે.

* આ રચનાઓના કેન્દ્રમાં પીડિત સમાજની વ્યથાઓ છે.

* સદીઓથી વેઠતી આવેલી પ્રજાની યાતનાઓ બાબતે કવિએ વેઠનારી પ્રજા અને

શોષકોને – એમ બંનેને પ્રશ્નો કર્યા છે !

* સામાજિક વાસ્તવને માર્મિક રીતે રજૂ કરવા સારુ આ રચનાઓ વ્યંગનો, નર્મનો, ઉપહાસનો આધાર લે છે.

* રૂપકો તથા પ્રતીકો યોજીને પણ માધ્યમનો પ્રભાવક ઉપયોગ કરવાનો કવિ પાસે કસબ છે.

* સાંપ્રત સમાજમાં પણ હજી પીડિતો પરના અત્યાચારો અટક્યા નથી, એ સંદર્ભે પણ કવિનો ઉચિત આકોશ વ્યક્ત થયો છે.

આ પ્રત્યેક વિશેષની પ્રતીતિ કરતી એકાધિક રચનાઓ ટાંકી શકાય એમ છે. પણ આપણે કેટલીક રચનાઓ કે એના અંશો નોંધીને કવિનો સૂર સમજીશું :

‘દૂર રહો / સ્પર્શ ન કરો અમ અસ્પૃશ્યોને / ભલે અસ્પૃશ્ય રહેતાં અમારી કન્યાઓનાં કૌમાર્ય / તમારી હિંસ વાસનાઓથી / સ્પર્શ ન કરો અમ અસ્પૃશ્યોને...’ (પૃ. ૭)

ભદ્ર સમાજની ‘હિંસ વાસનાઓ’થી દલિતો પીડિત છે. એમને માટી-તડકો-જળ-હવા-આકાશ બધાંથી જાણે વંચિત રાખવામાં આવ્યા છે... એમને આઘા, અળગા ને તિરસ્કૃત રાખ્યા પછીય પીડાઓ આપી છે. જળ-માટી-તડકો-હવાની વાતેય એમને ત્રાસ આપ્યો છે. એટલે ‘શસ્ત્રસંન્યાસ’ (પૃ. ૬)માં કવિ કહે છે :

‘અમારે દેશ નથી / વેશ નથી / ખેડવા ખેતર નથી / રહેવા ખોરડું નથી / આર્યાવર્તના કાળથી આજ સુધી તમે / ઘાસનું તણખલુંય અમારે માટે રહેવા દીધું નથી. / ચાલો, અમે બધું ભૂલી જઈએ, / તમે ગામમાં ચણેલી દીવાલો તોડી નાખવા તૈયાર છો ??’

આ દીવાલો પ્રતીકરૂપ છે. કેટકેટલા નિષેધોની દીવાલો અહીં ભાવકના ચિત્તમાંથી પસાર થાય છે. થૂંકવાની કુલડી, પૂંઠે પગલાં લૂછતું ઝાડું... દબાયેલું- ચંપાયેલું અસ્તિત્વ – ભૈશાબ : માબાપ’ કર્યા કરે છે ! કવિનો આકોશ આવું વેઠનારાઓ તરફ પણ છે. ખોપરીઓ અને શીંગડીઓમાંથી ઓજાર ઘડીને શોષકોની સામે નહિ થનારી – નહિ થઈ શકનારી પેઢીઓની વાત કરીને કવિ આજે અન્યાય સામે લડી લેવા ‘આહવાન’ કરે છે... (પૃ. ૧૧) ‘સૂર્યોદયની પ્રતીક્ષા’ (પૃ. ૧૬) ઘણી કરી, હવે બહુ થયું... અઘરું લાગે તોય હવે પોતે જ પોતાના મસીહા બનવું પડશે. માનવજાત તો નીંભર છે – એનું ‘બ્રેઈનવોશ’ (પૃ. ૪) ઝટ થઈ શકતું નથી. કવિ આ નિમિત્તે અત્યાચારો અને અમાનુષી કૃત્યો ગણાવે છે. ભાવકમાં અનુકંપા જાગે છે; પણ કવિને તો આકોશ ખપે છે... ગાંધી, આંબેડકર કે બુદ્ધનાં નામ-કામ ગોખવાથી કશું વળતું નથી. નિર્ભાન્ત થઈને નવું ને નિજી જુદા ખેલવાની અને સમતોલ સમાજ રચવાની પોઝિટિવ વાત કરતો આ કવિ જાણે દુનિયાભરનાં ગરીબો-શોષિતો વતી બોલતો સંભળાય છે. આ સંચયનો આવો નોખો સૂર મહત્ત્વનો બની રહે છે. બાકી કવિને ખબર છે કે ‘અનામતો’ના ટુકડાથી દલિતોનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી (પૃ. ૨૩ બાર્ટર પદ્ધતિ) અને દંભી સમાજની સ્વાર્થી માનસિકતા કદી બદલાવાની નથી. કવિની નિઃસહાયતા ભાવકને પણ વ્યગ્ર કરે છે. અહીં ગંગાજળ કે સીતા પણ દુરાચારનો ભોગ બનેલાં છે... એટલે કવિ પેલા કાશીએ જઈને કરવત મુકાવતા મનેખની જેમ કઠિયારાને સંબોધીને માર્મિક ઉદ્ગારો કરે છે :

‘O wood cuter, / cut my shadow / હિન્દુ બનું / બુદ્ધ બનું / મુસલમાન બનું / આ પડછાયો કપાતો નથી / મારાથી. / કુલડી ગઈ / સાવરણી ગઈ / આ પડછાયો

છૂટતો નથી / મારાથી. / નામ બદલું / કામ બદલું / ઠામ બદલું / જાત બદલું / આ પડછાયો છોડતો નથી. / ભાષા બદલું / વેશ બદલું / ઇતિહાસ બદલું / આ પડછાયો તૂટતો નથી. / સ્મૃતિ રચું / બંધારણ રચું / કાયદા રચું / થાપણ બનું / કોઈ કાળે આ પડછાયો ભૂંસાતો નથી. / O, wood cuter, / cut my shadow !’ (પૃ. ૧૭)

આ પ્રતીકાત્મક રચના અઢળક સંદર્ભોથી ઘણું ઘણું કહી દે છે. ભારતીય દલિત કવિતામાં આવી રચનાને જરૂર સ્થાન છે. લલિત સાહિત્યમાં loudness (બોલકાપણું) મર્યાદા ગણાવાય છે; પણ દલિત સાહિત્યમાં Loudness જો અગ્નિની જિહ્વા જેમ લપકતી હોય તો આવકાર્ય ગણાવી ઘટે. Loudનું પણ એસ્થેટિક્સ રચી શકાય છે. અછાંદસના આરોહ-અવરોહ તથા કાકુઓનો કવિએ સારો લાભ લીધો છે. એમનામાંનો કવિ સાબદો છે છતાં ‘બહિષ્કૃત ફૂલો’ના કવિ નીરવ પટેલ જેવી મૂળગામિતા, મર્મગામિતા અને વ્યાપકતા પ્રવીણ ગઢવીમાં પ્રગટી શકી નથી એટલું ચીંધીને આ સંચયને આવકારીએ.

ઋષિ-કવિની વાણીનો નિર્બંધ પ્રવાહ | આરતી ત્રિવેદી

પ્રવચન શાંતિનિકેતન : રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર, અનુવાદક : નગીનદાસ પારેખ, ચયન : અનિલા દલાલ, પ્ર. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ, પ્ર.આ. મે ૨૦૦૭, પૃ. ૨૦૪, કિં. રૂ. ૧૧૦/-]

‘પ્રવચન શાંતિનિકેતન’ એ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીનું ૨૨મું પુસ્તક છે. પુસ્તકના પૃષ્ઠ પર જણાવાયું છે તે મુજબ – ‘પ્રવચન શાંતિનિકેતન’ એટલે મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરને જે છાતીમ(સપ્તપર્ણી)ની છાયામાં પરમ શાંતિનો એકાએક બોધ થયો હતો, તે છાતીમતવાના પરિસરમાં ૧૮૯૧માં બાંધેલ કાચના કમનીય ઉપાસના-મંદિરમાં અનેક બુધવારોની સવારે રવીન્દ્રનાથે આપેલાં પ્રવચનો અર્થાત્ કરેલાં ઉદ્બોધનો. રવીન્દ્રનાથે પોતે જ આ પ્રવચનો ‘શાંતિનિકેતન’ નામથી સંપાદિત કર્યાં હતાં, જેનો ગુજરાતી અનુવાદ શ્રી નગીનદાસ પારેખે ત્રણ ભાગમાં કર્યો છે અને શ્રી અનિલાબહેન દલાલે એ ગ્રંથોમાંથી ચયન કરીને આ સંચય તૈયાર કર્યો છે.

ઈ.સ. ૧૯૦૦થી શરૂ થતો પ્રથમ દાયકો રવીન્દ્રનાથ માટે અત્યંત દુઃખ ઉપજાવનારો હતો. તીવ્ર પીડા અને આઘાત આપનારી ઘટનાઓ આ દસકામાં એમનાં મન-હૃદયને ઘેરી વ્યથાથી ભરી દે છે. આર્થિક તંગીના આ સમયગાળામાં રવીન્દ્રનાથને પિતા-પત્ની-સંતાનોનાં મૃત્યુનો આઘાત જીરવવાનો આવે છે, ત્યારે તેઓ ‘ઈશ્વરેચ્છા બલિયસિ’ ગણી, ઘેરા દુઃખને હૃદયમાં સમાવી-શમાવીને શિક્ષણ-સાહિત્ય તથા દેશસેવાના કાર્યમાં મનને પરોવી દે છે. એ સમયે દેશમાં અંગ્રેજ શાસનના વિરોધનો સૂર બુલંદ બની રહ્યો છે, ત્યારે બંગલગના આંદોલનના સાક્ષી બનેલા રવીન્દ્રનાથ દેશપ્રેમની રચનાઓ કરે છે – ‘ગોરા’ નવલકથા શરૂ કરે છે, ‘ગીતાંજલિ’નાં ભાવભક્તિનાં ગીતો રચે છે અને પ્રત્યેક બુધવારે મંદિરમાં પ્રાર્થના-પ્રવચનો કરે છે, એ પ્રવચનો તે જ ‘પ્રવચન શાંતિનિકેતન.’ આ પ્રવચનો અગાઉથી વિચારીને વ્યવસ્થિત રીતે તૈયાર કરેલાં નથી, પણ પ્રાર્થના સમયે એમના હૃદયમાંથી સહજ રીતે સરી પડેલી વાણી છે, જે નિતાંત પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરાવે છે.

આ પ્રવચન-લેખોમાંથી પસાર થતાં સાદ્યંત રસળતા ગદ્યનો આસ્વાદ મળે છે. અહીં વિવિધ વિષયો પર અપાયેલાં પ્રવચનો છે – તીર્થ, મૃત્યુ અને અમૃત, મુક્તિનો માર્ગ, જાગરણ, સત્યબોધ, અન્તરર શાન્તિ, પ્રેમ, શક્તિ, અહમ્, આત્મસમર્પણ, પ્રાર્થના, અભ્યાસ, પ્રકૃતિ, સત્ય થવું, સૃષ્ટિનો અધિકાર, રાત્રિ, પ્રભાત, દીક્ષા.... એમ તાજગીભર્યા વિષયો પરનાં આ પ્રવચનો શુષ્ક તત્ત્વજ્ઞાનને બદલે નયાં આનંદાનુભવથી વાચકોને સંતૃપ્ત કરે છે. સરળ સહજ શૈલીમાં પ્રગટ થતો પ્રવચનકારનો પ્રકૃતિરાગ અહીં અવશ્ય ધ્યાન ખેંચે છે. રાત્રિ, પ્રભાત, વર્ષા, સંધ્યા, નદી જેવાં પ્રકૃતિતત્ત્વો પરનાં પ્રવચનોમાં પ્રાકૃતિક તત્ત્વ વિશેના વિચારોની સાથે વણાયેલી દાર્શનિક વિચારધારા આ પ્રવચનોને સાચા અર્થમાં ઋષિવાણી બનાવી દે છે, જેમ કે – ‘જેમ આપણા પ્રાણને રોજ રાત્રે પ્રકૃતિના હાથમાં સોંપી દઈ આપણે સવારમાં નવી પ્રાણ-પ્રવૃત્તિ માટે નવેસર તૈયાર થઈ જઈએ છીએ – તે જ પ્રમાણે દિવસમાં ઓછામાં ઓછું એક વાર આપણા આત્માને પરમાત્માના હાથમાં સંપૂર્ણપણે સોંપી દેવાની જરૂર છે; (‘રાત્રિ’) ‘આત્મા આ ચિર પ્રવાહિત નદી જેવો છે. એની ઉત્પત્તિનું શિખર અનાદિ છે, તેનું સંચારક્ષેત્ર અનંત છે.’ (‘નદી અને કાંઠો’); આકાશનો અંધકાર જેમ તદ્દન કાલ્પનિક પદાર્થની પેઠે જોતજોતામાં ઊડી ગયો, તેમ જ આપણી અંતરપ્રકૃતિની આસપાસથી બધા મિથ્યા સંસ્કારો ક્ષણમાં ભૂંસાઈ જાઓ.’ (‘પ્રભાત’) વગેરે. વળી ‘વૈશાખી વાવાઝોડાની સાંજ’માં આવતું વર્ષાનું વર્ણન અત્યંત આસ્વાદ્ય બન્યું છે – ‘આપણા આશ્રમની શાલતરુની શ્રેણીમાં અને તાલવનની ટોચ ઉપર એક પ્રકારનો કોલાહલ જાગી ઊઠ્યો; ત્યાર પછી જોતજોતામાં આંબાવાડિયાની બધી ડાળીએ ડાળીએ આંદોલન શરૂ થઈ ગયું, પાંદડે પાંદડે તોફાનમસ્તીના કલમર્મરથી આકાશ ભરાઈ ગયું – ધોધમાર વરસાદ તૂટી પડ્યો.’

વિવિધ પ્રવચનોમાં રજૂ થયેલાં વિચારબીજો મમળાવવાં ગમે એવાં, પ્રેરક અને ચિરકાલીન મૂલ્યોવાળાં છે. જગતમાં પરસ્પરવિરોધી શક્તિઓની લીલા સતત ચાલી રહી છે, જે શિવ અને સુંદરનું નિર્માણ કરે છે એવી એમની આસ્થા આ વિશ્વને શ્રદ્ધેય ગણવા માટે પ્રેરણા પૂરી પાડે છે. કોઈ પણ બાબતનો યોગ્ય સમયે ગૌરવપૂર્ણ અંત લાવવા માટેની સમજણ હોવી અનિવાર્ય છે તથા સત્યની પ્રાપ્તિ માટે સાધનાના માર્ગની શોધનું સૂચન ચિરકાળ સુધી આવકાર્ય બની રહે એવું છે. મનુષ્યનાં મન-હૃદયમાં ચૈતન્યની જાગૃતિ દ્વારા અહમ્ ઓગાળવાની ભાર વિનાની બોધવાણી અહીં સંભળાય છે. ‘લલિત નિબંધની સર્જકતાએ પહોંચતાં’ આ પ્રવચનોમાં વાણીનો – ભાષાનો રસળતો પ્રવાહ આસ્વાદ્ય બની રહે છે. અલબત્ત, આ લસરતા, રસાળ ગદ્યમાં ‘સત્યશાળી’, ‘ઐશ્વર્યશાળી’ જેવા શબ્દો અનુવાદ માટે ઉપજાવેલા હોય એમ કંઈક ખટકે છે. છતાં અહીં ઋષિ-કવિની વાણીનો પ્રવાહ નિર્બંધ બનીને વિવિધ વિષયોમાં વહે છે, જેને શ્રોતા-ભાવકો પ્રસન્નભાવે ઝીલે છે.

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : અનિલા દલાલ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ : ૪૪મું અધિવેશન, ૨૦૦૭

ગાંધીનગર કલ્ચરલ ફોરમના યજમાન પદે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૪૪મું અધિવેશન તા. ૨૧-૨૨, ડિસેમ્બર-૨૦૦૭ દરમિયાન યોજાશે.

અધિવેશનની પૂર્વસંધ્યાએ કાર્યક્રમ

તા. ૨૦-૧૨-૦૭, ગુરુવાર

સાંજે ૪.૩૦ વાગ્યે : ગ્રંથયાત્રા

સાંજે ૬.૩૦ વાગ્યે : પુસ્તક પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન

વાર્તા-સ્પર્ધાનું ઈનામ વિતરણ

(પ્રગતિ મિત્રમંડળ, કાંદીવલી, મુંબઈ)

રાત્રે ૮.૩૦ વાગ્યે : સ્થાનિક સંસ્થાઓ દ્વારા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ

અધિવેશન ઉદ્ઘાટન બેઠક

સવારે ૧૦.૦૦ કલાકે (તા. ૨૧-૧૨-૨૦૦૭, શુક્રવાર)

તા. ૨૧-૧૨-૦૭, શુક્રવાર

પ્રથમ બેઠક : નવલકથા બપોરે ૨.૩૦ કલાકે

વિભાગીય અધ્યક્ષ : શ્રી દિનકર જોશી

વક્તા : શ્રી ઈલા આરબ મહેતા

શ્રી બિંદુ ભટ્ટ

રાત્રિ બેઠક : આસ્વાદ. રાત્રે ૮.૦૦થી ૧૦.૦૦

અધ્યક્ષ : શ્રી પરેશ નાયક

તા. ૨૨-૧૨-૦૭, શનિવાર

બીજી બેઠક : વિવેચન. ૧૦.૦૦ કલાકે

વિભાગીય અધ્યક્ષ : શ્રી રમણ સોની

વક્તા : શ્રી રમેશ ઓઝા

શ્રી બાબુ સુથાર

શ્રી કે. બી. શાહ

ત્રીજી બેઠક : સુંદરમ શતાબ્દી વંદના. બપોરે ૨.૦૦ કલાકે

વિભાગીય અધ્યક્ષ : શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક

ગીત : શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદી

કવિતા : શ્રી વિનોદ જોષી

વાર્તા : શ્રી યોગેશ જોષી

વિવેચન : શ્રી રવીન્દ્ર પારેખ

સમાપન બેઠક : ૪.૩૦ કલાકે

અધિવેશનમાં આવવા માંગતા ડેલિગેટોએ ભોજન-ઉતારા-ફી રૂ. ૨૦૦/- તથા ડેલિગેટ ફી રૂ. ૧૦૦/- ભરવાના રહેશે. વિદ્યાર્થીઓને ૫૦ ટકા કન્સેશન મળશે. (કાર્યક્રમનો અહેવાલ રજૂ કરે તે વિદ્યાર્થીને સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવશે.) ભોજન-ઉતારા ડેલિગેટ ફી તા. ૧૫-૧૨-૦૭ સુધીમાં પરિષદ કાર્યાલયમાં ભરી દેવામાં આવે તો વિશેષ અનુકૂળતા રહેશે.

મધ્યસ્થ અને કારોબારીની બેઠક તા. ૨૨-૧૨-૦૭ના રોજ અધિવેશન સ્થળે સવારે ૮.૩૦ કલાકે મળશે.

(૧) રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે તા. ૩-૧૦-૨૦૦૭ના રોજ રવીન્દ્રનાથના કાવ્ય 'એકાધારે તુમિઈ આકાશ, તુમિ નીડ'નો ત્રણ વક્તાઓએ અનિલા દલાલ, ભોળાભાઈ પટેલ અને નિરંજન ભગત - પોતાની દૃષ્ટિએ આસ્વાદ કરાવ્યો અને અર્થઘટન રજૂ કર્યું. આ નવા ઉપક્રમને શ્રોતાઓએ આનંદથી માણ્યો અને વધાવ્યો.

(૨) તા. ૫-૧૦-૨૦૦૭ના રોજ વલસાડ મુકામે ત્યાંની આર્ટ્સ કોલેજના સહયોગમાં શ્રી વ્રજલાલ દવે (સાહિત્યિક) વ્યાખ્યાનમાળાનું વ્યાખ્યાન શ્રીમતી સુધાબહેન પંડ્યાએ 'કાન્તનાં કાવ્યો' પર આપ્યું. કાન્તનું ચિંતન એમનાં કાવ્યોમાંથી જે રીતે ઉપસે છે તેની સુંદર છણાવટ કરી. કાન્તનાં ખંડકાવ્યો અને અન્ય કાવ્યોમાં નિયતિની કૂરતાને કારણે જે કરુણરસ વ્યાપ્ત છે તે વિશે હૃદય વિશ્લેષણ કર્યું.

(૩) તા. ૨૩-૧૦-૨૦૦૭ના રોજ શ્રીમતી સુધાબહેન દેસાઈ વ્યાખ્યાનમાળાનું વ્યાખ્યાન પરિષદના ગોવર્ધન સ્મૃતિમંદિરમાં શ્રી ભરત દવેએ 'આપણી રંગભૂમિ : રાષ્ટ્રીય પરિપ્રેક્ષ્યમાં' વિષય પર આપ્યું. તેમણે ખૂબ વિશદ રીતે અનેક દૃષ્ટાંતો આપી આપણી ગુજરાતી રંગભૂમિ અન્ય ભારતીય ભાષાઓની રંગભૂમિની તુલનામાં ક્યાં ઊભી છે તેની વાત કરી. આપણી રંગભૂમિની કેટલીક મર્યાદાઓ નિર્દેશી તેના ભાવિ વિકાસની જે સંભાવનાઓ છે તે પણ સ્પષ્ટપણે નાટકલેખન, દિગ્દર્શન, મંચન વગેરેનાં ઉદાહરણો આપી રજૂ કરી. ભરતભાઈએ આપેલા વિદ્વત્તાપૂર્ણ આલેખથી સૌ સંતુષ્ટ હતાં. પ્રમુખશ્રી કુમારપાળભાઈએ સમાપન કર્યું.

ગોધરામાં નવોદિત સર્જકો સાથે સંવાદ

ગુજરાતી સાહિત્યપરિષદ, કે. જી પરમાર વિદ્યાલય અને શેઠ પી. ટી. આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ ગોધરાના ઉપક્રમે કે. જી. પરમાર વિદ્યાલયના સંકુલમાં નવોદિત સર્જકો સાથે સંવાદ કાર્યક્રમ ગોધરા કેન્દ્રની શરૂઆત કરવામાં આવી હતી. આ કાર્યક્રમમાં ૧૭ નવસર્જકોએ પોતાની રચનાઓ રજૂ કરી હતી. ૩૫ સાહિત્ય રસિકોની ઉપસ્થિતિમાં સંપન્ન થયેલા કાર્યક્રમમાં રાજેન્દ્ર પટેલ તથા પરબના સહનંત્રી પ્રફુલ્લ રાવલે ઉપસ્થિત રહી નવસર્જકોને જરૂરી સાહિત્યિક ગતિ વિધિઓની જાણ કરી હતી. આ કાર્યક્રમમાં પ્રખ્યાત કવિ શ્રી વિનોદ ગાંધીની વિશિષ્ટ ભૂમિકા રહી હતી. તદઉપરાંત કવિશ્રી સતીન દેસાઈ 'પરવેઝ' અને અનુરાધા વર્મા ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં. ગોધરા નવોદિત સર્જક સંવાદ કેન્દ્રના સંયોજક મધુકરભાઈ જોશીએ સંચાલન કર્યું હતું. હવે, દર માસે એક કાર્યક્રમ નિયમિત યોજાય તેવું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. કે. જી. પરમાર વિદ્યાલયના શ્રી સમરસિંહભાઈ તથા પી. ટી. આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજના પ્રિન્સિપાલશ્રીનો સવિશેષ સાથ સાંપડ્યો હતો.

વલસાડમાં નવોદિત સર્જકો સાથે સંવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા સાહિત્ય મિલનના ઉપક્રમે તા. ૫-૧૦-૦૭ના રોજ વલસાડના સનાતન હોલમાં નવોદિત સર્જકો સાથે સંવાદ કેન્દ્ર ચાલુ કરવામાં આવ્યું. અધ્યક્ષ સ્થાનેથી કવિશ્રી ઉશનસે ખૂબ પ્રેરણાદાયી ઉદ્બોધન કર્યું હતું. આ પ્રસંગે પરિષદ પ્રમુખશ્રી કુમારપાળ દેસાઈ તથા શ્રી સુધાબહેન પંડ્યાએ પણ નવોદિતોને માર્ગદર્શન સાંપડે તેવું વક્તવ્ય આપ્યું હતું. લગભગ ૩૫ નવસર્જકોમાંથી કેટલાકે પોતાની કૃતિનું પઠન કર્યું હતું. શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે કાર્યક્રમનું પદ્ધતિનુસાર સંચાલન કર્યું હતું. વલસાડની સાહિત્ય મિલન સંસ્થાના શ્રી અમૃતભાઈએ આ કાર્યક્રમ અંગે પાયાની ભૂમિકા ભજવી હતી. વલસાડના આ કેન્દ્રનું હવેથી સંચાલન દિનકર ટંડેલ અને મનોરમાબહેન કરશે. સનાતન હોલના ટ્રસ્ટીઓએ હોલમાં પ્રવૃત્તિ માટે નિ:શુલ્ક વાપરવા આપવાની ઉદારતા દાખવી હતી.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વિવિધ ઘટકો માટે કોમ્પ્યુટર હિસાબનીશ તથા ડી.ટી.પી. ઓપરેટરની જરૂર છે. એ બંને જગ્યા માટે નીચે મુજબની લાયકાત ધરાવતા ઉમેદવારોએ તા. ૧૦-૧૨-૨૦૦૭ સુધીમાં અરજી કરવી.

૧. કોમ્પ્યુટર હિસાબનીશ : કોમર્સ સ્નાતક, કોમ્પ્યુટરમાં ટેલી પદ્ધતિથી હિસાબીકામ તથા ડેટાએન્ટ્રી અને ઈન્ટરનેટના જાણકાર તેમજ ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યમાં અભિરુચિ જરૂરી છે.

૨. ડી.ટી.પી ઓપરેટર : ગુજરાતી ભાષાના સ્નાતક તથા પ્રફૂવાચન કરી શકે તેવા તથા પેજમેકર, ફોટોશોપના પ્રોગ્રામના પણ જાણકાર તેમજ ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યમાં અભિરુચિ જરૂરી છે.

મહુવામાં સંસ્કૃત સત્ર

દર વર્ષની પરંપરા મુજબ ૧૪ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૭ના રોજ મહુવાના શ્રી કૈલાસ ગુરુકુળની પ્રાકૃતિક ગોદમાં અને વિશ્વ વંદનીય સંત શ્રી મોરારિબાપુના પાવન સાંનિધ્યમાં ગુજરાતના તથા ગુજરાત બહારના સંસ્કૃત પંડિતો, રસજ્ઞો અને ખ્યાતિપ્રાપ્ત સાહિત્યકારોની નોંધપાત્ર ઉપસ્થિતિ વચ્ચે 'સંસ્કૃતસત્ર ૮'નો પ્રારંભ થયો. સંસ્કૃતસત્ર ૮નો વિષય હતો 'મહાભારતના પાત્રો'. કાર્યક્રમના પ્રારંભે 'પુરુષસૂક્ત'નું ગાન કરવામાં આવ્યું. બાદમાં જ્ઞાનદીપ પ્રાકટ્ય પૂ. બાપુ તથા અન્ય મહેમાનોના વરદ્ હસ્તે કરવામાં આવ્યું.

સવારની બેઠક 'સંગોષ્ઠી ૧'નું સંચાલન સંસ્કૃત સાહિત્યના વિદ્વાન શ્રી મનસુખ સાવલિયાએ કર્યું. શ્રી અજીત ઠાકોરે 'કર્ણ'નાં પાત્ર વિશે વાત કરી. બીજા વક્તા મરાઠી ભાષાનાં વિદ્વાની સાહિત્યકાર સુશ્રી અરુણા ઢેરેએ પોતાનું વ્યાખ્યાન હિન્દીમાં રજૂ કર્યું હતું. સવારની બેઠકના અંતિમ વક્તા શ્રી સુભાષ બ્રહ્મભટ્ટે 'અર્જુન'ના પાત્રની શાસ્ત્રીય હકીકતો રજૂ કરી હતી. સાંજની બેઠકનું સંચાલન શ્રી રાજેન્દ્ર નાણાવટીએ કર્યું હતું. પ્રથમ વક્તા શ્રી આઈ. કે. પટેલે કુંતી વિશે વાત કરી હતી. દ્વિતીય વક્તા શ્રી જિતેન્દ્ર દવેએ મહાભારતનાં સૌ પાત્રોમાં સૌથી વધારે નીતિજ્ઞ અને કડવાં સત્ય કહેવા માટે પ્રસિદ્ધ એવા દાસીપુત્ર વિદુરની વાત કરી હતી. અંતિમ વક્તા શ્રી પરીખે 'ભીમ'ના પાત્રની વાત રજૂ કરી હતી. રાત્રિ-કાર્યક્રમ દરમિયાન રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમી એવોર્ડ (સંસ્કૃત) પ્રાપ્ત કરનાર કવિ શ્રી હર્ષદેવ માધવનું સન્માન અને સંસ્કૃત કાવ્યપાઠ રજૂ થયાં.

બીજા દિવસે સવારની બેઠકનું સંચાલન વસંત પરીખને સોંપ્યું હતું. પ્રથમ વક્તા સુશ્રી શશીકુમાર પ્રભાજીએ ગાંધારી વિશે રાષ્ટ્રભાષામાં વક્તવ્ય આપ્યું હતું. બેઠકના બીજા વક્તા કવિ શ્રી હર્ષદેવ માધવે યુધિષ્ઠિર વિશે વાત કરી હતી. બેઠકના ત્રીજા વક્તા શ્રી ગૌતમ પટેલે પિતામહ ભીષ્મના પાત્રની વાત કરી હતી. બાદમાં સંચાલક અને વક્તાશ્રીઓનું પૂ. બાપુએ સન્માન કર્યું હતું. સાંજની બેઠકનું સંચાલન શ્રી ગૌતમ પટેલે કર્યું હતું. પ્રથમ વક્તા શ્રી મનસુખ સાવલિયાએ ધૃતરાષ્ટ્રનાં પાત્રની વાત વિશ્વેષજ્ઞાત્મક રીતે રજૂ કરી હતી. બીજા વક્તા શ્રી રાજેન્દ્ર નાણાવટીએ દુર્યોધન વિશે અને અંતિમ વક્તા શ્રી લક્ષ્મણ જોશીએ ગુરુદ્રોણના ચરિત્રની વાત કરી હતી. લક્ષ્મણ જોશીને જ આ વર્ષનો વાચસ્પતિ પુરસ્કાર પૂ. બાપુ દ્વારા અર્પણ કરવામાં આવશે.

અંતિમ દિવસે સમગ્ર બેઠકનું સંચાલન અજીત ઠાકોરે કર્યું હતું. આજની બેઠકના વક્તા શ્રી દિનકર જોશીએ કૃષ્ણનાં પાત્રની વાત કરી હતી. દિનકર જોશીનાં વક્તવ્ય બાદ ભરતવાક્ય પૂ. બાપુ દ્વારા રજૂ થયું હતું. બાદમાં શ્રી હરિશ્ચંદ્ર જોશીએ પૂ. બાપુ પ્રેરિત વિવિધ પુરસ્કારોની સૂચિ આપી હતી.

જયેશ ગૌસ્વામી

સાહિત્યગૌરવ પુરસ્કાર

ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી તથા તેની સંલગ્ન અકાદમી દ્વારા ૧૩ મૂર્ધન્ય સાહિત્યકારોને ૨૫ સપ્ટેમ્બરના રોજ સાહિત્ય ગૌરવ પુરસ્કાર એનાયત કરાયા હતા. તેમાં ગુજરાતી ભાષાના પુરસ્કાર શિક્ષણમંત્રી શ્રીમતી આનંદીબહેન પટેલના વરદ્ હસ્તે ડૉ. મધુસૂદન પારેખ (૨૦૦૩), ડૉ. ભોળાભાઈ પટેલ (૨૦૦૪), શ્રી વિનોદ ભટ્ટ (૨૦૦૫) અને ડૉ. ચંદ્રકાન્ત શેઠ (૨૦૦૬)ને આપવામાં આવ્યા હતા.

પ્રતિભાબહેન દવેને ભાષા-ભારતી સન્માન એવોર્ડ

સેન્ટ્રલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ઇન્ડિયન લેંગ્વેજના ઉપક્રમે ભાષાભારતી સન્માન એવોર્ડ અપાય છે તે અંતર્ગત ૨૦૦૪-૨૦૦૫ના એવોર્ડ ચૈક્રી મરાઠીમાંથી ગુજરાતીમાં ભાષાંતર માટે પ્રતિભાબહેન દવેને આ એવોર્ડ એનાયત થયો છે.

સુંદરમ્ શતાબ્દીવંદના

ગાંધીનગર ચેરિટીબલ ટ્રસ્ટ સંચાલિત સમર્પણ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજના ઉપક્રમે ૨૨ સપ્ટેમ્બરે 'સુંદરમ્ શતાબ્દી વંદના' એ પરિસંવાદ યોજાયો હતો જેમાં અધ્યક્ષસ્થાને માનનીય વસ્ત્રમંત્રી શંકરસિંહ વાઘેલા હતા અને મુખ્ય મહેમાન તરીકે ચંદ્રકાન્ત શેઠ હતા. સુંદરમ્નાં પુત્રી સુધાબહેનની વિશેષ ઉપસ્થિતિ હતી. ભરત મહેતા, વિનોદ જોશી, પ્રબોધ જોશી, રમેશ દવે, મણિલાલ હ. પટેલ અને પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટે સુંદરમ્ના સાહિત્યનાં વિવિધ પાસાંઓ પર વ્યાખ્યાન આપ્યાં હતાં.

'સાહિત્ય સંપદા' કાર્યક્રમમાં વ્યાખ્યાન

પ્રેમપુરી આશ્રમ ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે મુંબઈમાં 'સાહિત્ય સંપદા' કાર્યક્રમ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ 'કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યની પ્રતિભા, ગુજરાતી ભાષાનો પ્રારંભ અને અધ્યાત્મયોગી આનંદઘનની કાવ્યસૃષ્ટિ' પર ૧૪ ઓક્ટોબરે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું.

તૈલચિત્રોનું પુનઃસ્થાપન

ભાવનગરની શામળદાસ કોલેજમાં યશવંત પંડ્યા દ્વારા જે સાહિત્યકારોનાં તૈલચિત્રો ભેટ અપાયાં હતાં તે કુદરતી ઘસારાથી જર્જરિત થતાં એમના પરિવાર દ્વારા થયેલ પ્રયત્નથી રાજ્યના મ્યુઝિયમ વિભાગે એનું નવસંસ્કરણ કરીને કોલેજમાં પુનઃસ્થાપન કર્યું છે.

'જળના પડદે'નો પરચીસમો પ્રયોગ

છઠ્ઠી ઓક્ટોબરે ડાહીલક્ષ્મી લાઇબ્રેરીના ઉપક્રમે 'જળના પડદે' (લેખક : સતીશ વ્યાસ)નો પરચીસમો પ્રયોગ થયો હતો.

વલ્લભવિદ્યાનગરમાં પરિસંવાદ

સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી (વલ્લભવિદ્યાનગર)ના અનુસ્નાતક વિભાગના ઉપક્રમે ૨૨-૨૩ સપ્ટેમ્બરના રોજ પરિસંવાદના થયેલા આયોજનમાં સાહિત્ય વિવિધ સ્વરૂપ વિશે ૨૫ અભ્યાસલેખો રજૂ થયા હતા. અભ્યાસલેખો ડૉ. શીલા વ્યાસ, ડૉ. અજય રાવલ, હરિભાઈ વાળા, ડૉ. સુભાષ મોરી, વર્ષાબહેન મોરી, પલ્લવી ઠાકર, હિતેષ મોદી, ગણપત સોઢા પરમાર,

અજય ચૌહાણ, ઉર્વશી દવે ઇત્યાદિ પ્રાધ્યાપકોએ રજૂ કર્યા હતા. પરિસંવાદની ભૂમિકા ડૉ. નરેશ વેદે બાંધી હતી અને આવકાર ડૉ. ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટે આપ્યો હતો.

કચ્છી બોલી સંદર્ભે પરિસંવાદ

કચ્છ સાહિત્ય અકાદમી અને કચ્છ યુનિવર્સિટીના સંયુક્ત ઉપક્રમે ૭ ઓક્ટોબરે કચ્છી બોલી સંદર્ભે પરિસંવાદ યોજાયો હતો તેમાં ડૉ. સતીશભાઈ રહોડા, ડૉ. યોગેન્દ્ર વ્યાસ, રવિ પેથાણી, પ્રભાશંકર ફડકે અને ડૉ. કાંતિભાઈ ગોરે વક્તવ્યો રજૂ કર્યાં હતાં.

‘મોતીચરાની વારતા’નો લોકાર્પણ વિધિ

શિવશંકર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, મુંબઈના ઉપક્રમે બનાસકાંઠાના દહાડ ગામે ૧૪ સપ્ટેમ્બરે દલપત પઢિયારના હસ્તે ભગવાનદાસ પટેલ સંપાદિત ‘મોતીચરાની વારતા’નો લોકાર્પણ વિધિ થયો હતો.

પ્રીતિ સેનગુપ્તાને ‘કુમાર ચંદ્રક’

ઈ.સ. ૨૦૦૬નો કુમાર સુવર્ણચંદ્રક ૨૦ ઓક્ટોબરના રોજ ધીરુબહેન પટેલના હસ્તે પ્રીતિ સેનગુપ્તાને તેમના પ્રવાસલેખો માટે અર્પણ થયો હતો ત્યારે કુમારપાળ દેસાઈ, ભોળાભાઈ પટેલ અને ધીરુભાઈ પરીખે પ્રસંગને અનુરૂપ વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. પ્રીતિ સેનગુપ્તાના પ્રવાસનિબંધોમાંથી પસંદ કરાયેલા નિબંધોનો સંગ્રહ ‘અપરાજિતા’નો લોકાર્પણ વિધિ ‘કુમાર’ના તંત્રી ધીરુભાઈ પરીખના હસ્તે થયો હતો.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાંપ્રકાશનો

['શ્રેષ્ઠ હાસ્યરચનાઓ' : નટવરલાલ પ્ર. બુચ, સં. રતિલાલ બોરીસાગર, પ્ર.આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૨૨+૧૯૪, કિં. રૂ. ૧૦૦] ન. પ્ર. બુચ – બુચભાઈના શતાબ્દીવર્ષ નિમિત્તે એમના હાસ્યનિબંધના છ સંગ્રહોમાંથી ઉત્તમ હાસ્યલેખોનો સંગ્રહ કરી આ પુસ્તક પરિષદે પ્રકાશિત કર્યું છે. બુચભાઈ જન્મજાત હાસ્યપ્રતિભાવાળા સર્જક હોવાને કારણે એમની પાસેથી ઉત્તમ હાસ્યરચનાઓ આપણને મળી છે. ઊંચી કોટિની હાસ્યપ્રતિભા અને ઊંચી કોટિની સર્જકપ્રતિભાથી સર્જાતી હાસ્યકૃતિઓમાં અનાયાસપણું હોય છે. આવું અનાયાસપણું હાસ્યરચનાનો મુખ્ય ગુણ ગણાય છે. એમની હાસ્યરચનાઓમાં સાદૈત આવું અનાયાસપણું જોવા મળે છે. જ્યોતીન્દ્ર દવે બુચભાઈની હાસ્યરચનાઓ વિશે લખતાં કહે છે : 'શ્રી નટવરલાલ અનાયાસે હળવી હવા પ્રસારે છે. વિનોદ ઉપજાવવા એ સભાન પ્રયત્ન કરતા હોય એમ ભાગ્યે જ વર્તાય છે.' બુચભાઈના હાસ્યનિબંધસંગ્રહોમાંથી હાલ એક પણ પ્રાપ્ય ન હોવાથી આ સંપાદન મહત્ત્વનું બની રહેશે.

['કોઈ બીજું એક' : હરેશ 'તથાગત', પ્ર.આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૨૨+૧૯૪, કિં. રૂ. ૫૦] ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીનું 'કોઈ બીજું એક' એ અઠવાલીસમું પુસ્તક છે. ગઝલ ક્ષેત્રે શ્રી હરેશ 'તથાગત'ની નોંધપાત્ર ગતિ છે. એમણે પાંચેક હજાર ગઝલો લખી છે. પૂર્વે એમના ચાર કાવ્યસંગ્રહો પ્રકાશિત થયા છે. આ સંગ્રહમાં ૧૦૧ ગઝલો રજૂ કરી છે. એમની ગઝલોમાં પ્રણયના ભિન્ન ભિન્ન આવિર્ભાવો પ્રગટે છે. તે અધ્યાત્મ અને ચિંતનની ઝાંચ પણ કેટલીક ગઝલોમાં અનુભવાય છે.

['વૃંદાવન મોરલી વાગે છે : ભારતીય કૃષ્ણભક્તિ કવિતા' : સં. અનિલા દલાલ, ભોળાભાઈ પટેલ, પ્ર.આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ પાકું પૂઠું, પૃ. ૪૨+૨૭૮, કિં. રૂ. ૧૬૦] સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિંદી, બંગાળી આદિ ભારતીય ભાષાઓ અને લોકસાહિત્યમાંથી પસંદ કરીને ૩૨૧ જેટલાં કૃષ્ણવિષયક પદ, કીર્તન કે ગાન આ પુસ્તકમાં પ્રસ્તુત કર્યાં છે. આ પુસ્તકમાં સંસ્કૃત, ગુજરાતી, હિન્દી, બંગાળી, અસમિયા, ઓડિયા, મરાઠી, તમિળ અને કન્નડા ભાષાઓની મધ્યકાલીન મૂળ વૈષ્ણવ કાવ્યધારા ગુજરાતી વિષ્યન્તર અને અનુવાદ સાથે છે. વળી દરેક ભાષાની કૃષ્ણ-કાવ્યપરંપરા વિશે પરિચય પણ છે. કૃષ્ણકવિતાની મૂળ ભાષાને ગુજરાતી વિષિમાં ઢાળીને, સાથે તેનો ગુજરાતી અનુવાદ મૂકીને આવી દ્વિભાષી આવૃત્તિ ગુજરાતીમાં સૌપ્રથમ પ્રગટ થઈ છે. રાધા-કૃષ્ણનાં દોરેલાં કલાત્મક રેખાંકનોથી આ કૃષ્ણ-કવિતાનો ગ્રંથ સુશોભિત છે. કલાદષ્ટિથી સભર અને સુરુચિપૂર્ણ કૃષ્ણકાવ્યનું આ સંપાદન ભાવકોના હૃદયને ભાવવિભોર કરશે.

['સરળ' રવીન્દ્ર પારેખ, પ્ર.આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૮+૧૦૪, કિં. રૂ. ૫૦] કાવ્યસંગ્રહ 'સરળ' ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ઓગણત્રીસમું પુસ્તક છે. રવીન્દ્રભાઈનો આ ત્રીજો કાવ્યસંગ્રહ છે. તેમાં ગીતો અને ગઝલો બંને છે. એમના 'એ તો રવીન્દ્ર છે' કાવ્યસંગ્રહમાં કેવળ ગઝલો છે જ્યોર 'હરિસંવાદ'માં હરિગીતો છે. આ કાવ્યસંગ્રહમાં ૪૦ ગીતો અને ૬૦ ગઝલો છે. ગીત અને ગઝલ બંને ક્ષેત્રે તેમની કલમ સિદ્ધહસ્ત છે. 'સરળ' કાવ્યસંગ્રહમાં પ્રારંભમાં ચાળીસ ગીતો મૂક્યાં છે. તેમાં પ્રણય, વિરહ, પ્રકૃતિ, દરિયો, વરસાદ અને હરિને લગતાં ગીતો ક્રમમાં આવે છે. ગઝલોમાં પ્રારંભમાં હમ-રફીદ હમ-કાફિયા ગઝલો છે, તે પછી એકાક્ષરી, દ્વિઅક્ષરી અને બહુઅક્ષરી રદીફ ગઝલો આવે છે.